اسلام

او

د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

Ketabton.com

د گل پا چا ((الفت))

www.ulfat.de

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن «الفت»
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰-کال ۱۳۵۲ هجري ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان **مخ**

تقریظ .... ج
مقدمه 1
مُحمدصلی الله علیه وسلم 2
اسلام ته خفی دعوت 2
داسلام اظهار: 3
بلال: 3
یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه: 4
خباب: 4
صهیب: 4
عامر بن فهیره: 4
لبیبه: 5
اسلام 5
اسلامی جامعه جوړول 9
طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښي: 11
مساوات: 13
اسلامی تصوف 51
دتصوف دري مدرسي 60
متکلمین اوعلم کلام 71
وعد او وعید 72
احباط 73
شفاعت 73
دپیغمبرانوعصمت: 74
معجزه اونبوت: 74

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ

د پلار له مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثربانديې چه وروسته تردې راوځي یوڅه ولیکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولوکښې نومېږي څو ځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او ثلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په څېړنو او مطالعوتېرکړی وي، څه لیکل اسانه کارندی.

په حقیقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کېږی. بیاهم دغه څوکرښې دیوه متجسس او دهغه دپیرو په حیث چه دځوی ولیۍ ډیره ټینګه مینه او جذبه ئې هم ملګرې ده لیکم.

ثلویښت کاله پخواکله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بدیع بیان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسیر او دحدیث کتابونه ولوستل اوپه ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونوتدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پرېښوده او دفامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زمانې دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څوتکمیل یانا تکمیل واړه اوغټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب داخبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائۍ نه شاعرۍ او لیکوالۍ ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډېرو تجربو اوعلمي ذخیرو سره بېرته غائي اونهائي حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستیو شپووروستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای دکور دزیارت له اداکولونه وروسته(د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکوپیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګیود پای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵۶).

پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نیست اومرګ سره له اذله یوله بله تړلی اوملګری کړی و.

داکتاب که څه هم دمتن له حیثه تکمیل ومګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخوباندی ځینې علامې ایښی وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ویا دا چه ځینې کرښې ئې یوځل محوه کړی اوبیائې بیرته پدغو محوه شوو خطونو دصحت علامې لګولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی او نه معلومېږي چه دڅه دپاره؟

دکتاب ډېرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې اوپه مشکل سره لوستل کیدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاً تحلیلی لیکل شوی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیاغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجدید نظرپه وخت کښې شاید دکتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر د الفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظر دپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.
مادکتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یوائې مې داصلي نسخې له مخې نه یوبل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونوله تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بو سره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلاً اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ایمان.
۴- د اسلامی جامعه جوړول.
۵- طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې.
۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
۷- دظلم مخنیوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- دفرد جوړول.
۱۰- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
۱۱- د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
۱۲- جود او سخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱۴- شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق.
۱۵- دصوفیانو مقامونه او احوال.
۱۶- دتصوف طریقي.
۱۷- دتصوف مدرسې.
۱۸- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
۱۹- متکلمین او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.
ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یا موضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نورو واقعی پیروانو په لنډې پېژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردارهم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅوپدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډېرښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یابې ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه د اسلام په صدر کښې هغه څه چه د اسلام پیغمبر حضرت محمد(ص) اونورو یارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکتاب چه ډېر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی ترڅو لوزیات دعامو خلکو دپاره ګټور ثابتېږي او هغه محروم عوام د دین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هر څه نه محروم او بې خبره ساتل شوی ؤ حتی د خپل دین د مزیت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه لیکل شوی اکثراً په فرایضو او واجباتو یا د دین د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلیفتونو باندې څه ندی لیکل شوي.

ځینې کتابونه داسې هم دي چه د آیاتو او احادیثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پیچیده وي چه د جامعې ډېر لږ خلک یا یواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه د عامو خلکو بېخبري او ناخبري شاید چه ډېر دلایل او عوامل ولري مګر یو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعې یا یوه مطلب په افاده او بیان کښې دهغې واقعې په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پېښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یا تصمیم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پرېږدي.

داکتاب علاوه تردې چه د خپل متن دهرې موضوع دپاره د تحلیل او تحقیق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نیولی دی او لدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولین اثر او کتاب وي چه ددې هیواد عام خلکو ته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا داجتماعي وجایبو او تکالیفو یا دصالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته یو لړ ډېر عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او په دې وسیله دوی پخپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو دینی وجایبو او مکلفیتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي او یا ئې نه و پیژندلي.

همدغه د مسلمانانو اجتماعی وظایف او مکلفیتونه دي چه په ټودې او جامعې ئې اثر پرېوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او د خدای له مخلوق سره ئې مینې او همدردي ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظیم پکښې راولي.

نو ځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهمیت په اثر ددې کتاب دبحث او خیړنې اساسي محور تشکیلوي.

دهغو آیاتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بیان شوي دي هغه ځوک چه په اجتماعی وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دین ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دی د فرایضو او واجباتو سره یو ځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، یواځې مونځ د دینداری دلیل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای د خپل هر بنده سره دهغه داجتماعی روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دین باید دژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او یواځې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه تردیدوي او داثابتوی چه د اسلام دین پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او یواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصر نه پاتې کیږي د اسلام دین چه د بشر د سعادت تضمین کوي طبعاً باید دهغوی دژوندانه په ټولوا مورو باندې کنترول ولري.

داکتاب په ډېر ښه ترتیب او ښه صورت سره دډېرو تاریخي پیښو او واقعیتونو په بیانولو او د ښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پیروانو داداري او سیاسي تنظیم او سمون دپاره ډېر سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري دپاره وضع شویدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کتاب په دغه لړکښې د هغې اسلامي جامعې خصوصیات، شکل، اساسات، ماهیت، اقتصادي او حقوقي سیستمونه داسې تشریح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې د خپلو پیروانو د د غوضرورتونو او احتیاجاتو د اساساتو او کلیاتو ډېر ښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړېده:

((هغه سیاسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله علیه و سلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنیاته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دډېر صالح خدمتګار په حیث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.))

د سیاسي، اجتماعي او اقتصادي دیموکراسی په واقعي مفهوم او د دغه اصل د ریښو اونیلو په وده او انکشاف باندې پوهیدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتیب مینځ ته راغله داکتاب ډېره ښه رڼا اچوي او دغه پدیده د نورو پیغمبرانو او په تېره بیا د اسلام د پیغمبر او اسلامي دورې دنهضت مولود او محصول ګڼي او لدغه رهګذره کله چه داکتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څېړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو یعنې افرادو شخصیت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بیا کله چه د دغې جامعې دافرادو شخصیتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی او د جامعې ماهیت او ساختماني شکل او حالت څېړي.

یعنې د جامعې څیره او عکس د هغې د افرادو په څیرو کښې ګوري او د افرادو څیرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې یو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهیت او خاصیت یو شي، طبیعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مینځ ته ئې راولي بیانو دغه شرایط خود په خوده او په اتوماتیکي ډول د هغې حقیقي او واقعي دیموکراسی د پاره ښه زمینه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترین مثال و.

د افرادو او جامعې ترمینځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزادیو ترمینځ د توازن رعایت او حمایه، د هغوی د هریوه د منافعو ترمینځ د تصادم مخنیوی او په نتیجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحیتونو ترمینځ داسې حدود او سرحدټاکل چه یوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری یائې نابود او ختم کړی د اسلامي جامعې د بارزو خصوصیاتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډېره ښه څیړنه شویده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فردیت په کلي توګه محوه کړی یا فردی دکتاتوري چه دکتاتورلکه لویه هیولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته هیڅ قیمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

دغلام او غلامۍ د سیستم کلي اضمحلال، الغاء او دهغه ریښې شنډول چه د اسلام تر راتلو دمخه ئې لکه هیولیٰ دډیرو انسانانو په سرنوشت باندې لوېې کولې د اسلام د پیغمبر او په دنیاکښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د یو اخنې قهرمان حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو په سیستماتیکي حرکت او عملی اقداماتو له مینځه ویوړل شو او دغه تاریخي او انقلابی افتخارهم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامین په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډېر په ښه صورت راټول او څیړل شویدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سیستم او روش ډېر قاطع او مشخص دی او صریح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په یوې اسلامي ټولنې کښې یوئې نادار او پریشانه او بل ئې د قاروني جایدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سیستم په یوه جمله کښې خلاصه کیدی شي نو ویلی شو چه له شتمنونه اخیستل او په نادارو ئې ویشل د اسلام اقتصادي پالیسي ده او دغه ویش هم باید داسې وي چه د نادار حیثیت او انساني کرامت ته هیڅ راز صدمه ونه رسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه دهر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعیدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او د زاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی په خپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظلم او ظالم له مقابلې نه و وېرېږي یا وډار شي.

نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې د پاره په کار اچوي په اسلام کښې ډېر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابېږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼي بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پرووره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجراأتو د پرمخ بیولو د پاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاًنه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیا هم هم دا د اسلام دین دی چه هدف او مقصد ئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو برقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منیځه وړلو د پاره له خپله آغازه د غو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعني د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجراأتو او اهدافو د پرمخ بیولو د پاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

د حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات پدغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا و دیوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.

د حضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډېرو واقعي پیروانو د ثروت او دارایۍ د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته دا په ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو د وخت اسلام و چه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډېر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزیزالرحمن «الفت»

د حوت ۱۰ - کال ۱۳۵۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

مقدمه

چاچه په بشري تاریخ کښې بې تعصبه صحیح تحقیق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پیغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشریت لارښوونکي دي چه دانسان په تهذیب او اصلاح کښې ستره برخه لري او دجوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زیار ډېر قدر وړ دی. دوی د دې دپاره چه نیکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ویشتل شوي، په سولۍ خېژول شوي او رټل شویدي. ددوي په تعلیم او تربیت ډېرنه سړي سړي شویدي او قومونه دانسانیت په سمه لار منزل مقصود ته رسیدلي دي.

هر دین په خپل وخت کښې دتکامل او ترقۍ په لور کاملاً یومفید حرکت و چه بشریت ئې وړاندې بیولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړیدی، دفرد جوړښت او دټولنې ټولښت دلویو ادیانو میوه ده چه اسلام دغه میوه نوره هم خوږه کړیده. په دې کښې شک نشته چه دفرد او جامعې ښه والی او سموالی یو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه دافرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. دفرد درشد او تکامل دپاره ښه جامعه په کارده او ښه جامعه دښو اشخاصو په لاس جوړېږي. که دفرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نوبیا یو په بل تېري کوي او خوري ئې.

په یوه ټولنه کې که فرد او فردیت ته زیاته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بیا ځینې افراد دخپلو خاصو استعدادونو یا د مساعدو شرایطو او حالاتو په وجه ډېر پیاوړي کیږي او په نورو افرادو تسلط پیدا کوي چه په دغه صورت کښې دانساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغیان کوي. که بالعکس فرد بیخي بې اهمیته وګڼل شي او دټولنې دقربانۍ ګډوری شي نو بیا دجامعې دروند سیوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. دفرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفریط دواړه ډېر خطرناک دي او ددغې موازنې ساتنه ډېرزیات دقت غواړي. که ددې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام دفرد او جامعې په جوړولو کښې داجتماعي نظام په حیث هم دفرد شخصیت او حیثیت محترم ګڼلی، هم ئې دجامعې خیر او مصلحت په نظر کښې نیولی دی، هم ئې یو قوي او ستر جماعت یعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپین، بډای او فقیر ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې دشخصیت او استعداد رشد او تکامل ته زمینه مساعده کړې چه افراد دقابلیت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسیږي او فردیت تجلي وکړي.

دفرد او جامعې جوړول د دواړو د ښخلا کولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م مونډلی دفرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او یو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فردیت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد دجامعې په خدمت کښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خیر او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصیت ئې دخلکو په خدمت کښې وموند.

داسلام دبریالیتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پیروانو ئې د ایثار او قربانۍ رښتیانۍ جذبه او ټینګه اراده پیدا کړه چه داجبار ځای اختیار ونیوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يولوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې ومونده چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصيب شو.
که چيرې اسلام فرد ته د مالکيت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وو ؟
که فرد په فداکارۍ مجبور وای او دده اراده پکښې دخيله نه وای د ايثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟
دې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشيني و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.
ښخوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څيړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقيقت او ماهيت ځان پوه کړو او ښخوا تردې چه د اسلام ماهيت او حقيقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله عليه وسلم

٥٧٠-٦٣٢م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مينه پيدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې ليدل. دده رښتياني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ مياشتې دوام وکړ.
د عمر څلويښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبريل ورته د روژې په (١٧) د دوشنبې په ورځ د نبوت پيغام راووړ د دغه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلويښت کاله ، شپږ مياشتې او اته ورځې وې او د عيسوي ميلاد (٦١٠) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.
چاچه لومړی په ده ايمان راوړ په ښځو کښې بي بي خديجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړيو کښې په احرار و رجالو کښې (٣٧) کلن (ابوبکر) ، په مواليو کښې (زيد بن حارثه) په مريانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (يَآاَيُّهَاالمدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غير علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. يوه ورځ يوه مشرک وليده چې (سعد بن ابی وقاص) په يوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد د هغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ ، دا لومړی وينه وه چه په اسلام تويې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او څوتنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفاد غونډۍ په بيخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
يو شمير صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبير بن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبيدالله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عيسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امروکړچه خلک په ښکاره دين ته راوبوله (فَاصدَع بِمَا تُوءمَرُوَأَعرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آيت ۹۴) يعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامورکېږې اوله مشرکالوڅخه مخ واړوه.

داهم ورته وويل شوه: (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - الشعرآء آيت ۲۱۴) وويروه خپله ډېره نژدې قبيله.

د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پيغمبر خپل رسالت علني کړ د قريشو مشران: عتبه او شيبه د ربيعه زامن، ابو البختري د هشام زوی، اسود ابن المطلب، وليد ابن مغيره، ابوجهل بن هشام ، عاص بن وايل سهمی، نبيه او منبه دحجاج زامن او داسې نور ابو طالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ويل:

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئې بد وويل، زمونږ پلرونه ئې ګمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوې او يابه ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دين ستا دين هم دی او تاهم د هغه دين ندی قبول کړی. ابوطالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئې ورته وکړې، د خدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولوالعزم پيغمبر خپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وويل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولو نه زيات مالدار شې، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کېږدو او امرونه به دې منو ، که مريض ئې او څه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کېږدي قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده داصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومې ملاتړئې نه درلود او له نوروځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونيول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پرېږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښې دومره عميق نفوذ کړی وچه د دين په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډېرو شديدو فشارونو لاندې ئې خپل ايمان ټينګ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډېر لږ او په ډېر ضعيف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډېر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام د ډېرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟

دمثال په ډول د دغو څوتنو مقاومت او ټينګ عزم د خاصې يادونې وړدی.

بلال:

حضرت بلال د حبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسيران نيول شوي و او دی د اميه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې څښ کړ او درنه تيږه به ئې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینه ورته کیښوده چه دکفر کلمه پرې وو ایې اولات ومنات اوعزی په خدایي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ویل اوخپله عقیده ئې نه پېتوله.
چاچه دمکې معظمې دسره اوړي سره غرمه لیدلې وي هغه پوهیدلی شي چه ددغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانیت اواز اوچتول څنګه ایمان غواړي؟
یوه ورځ چه دغه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئې وویل له خدایه نه ډارېږې چه دغه مسکین دغسې په عذابوې. امیه ورته وویل: تاڧاسد کړیدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه داخبره ومنله اوبلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ اوله دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښې و او دمسلمانانو شمیر لا څلويښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر اوسمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول اوسرې شګې به ئې پرې راارولې چه دغه دین پرېږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:
(صَبراً آلَ یَاسَر فَاِنّ مَوعِدَکُمُ الجَنّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبر دخولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.
سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمۍ په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړۍ شهیده همدغه سمیه دعمار مورده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم اوقسي القلب سړی نه ونه ویرېده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشو له لاسه په هغو سرو شګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم ایښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عماربن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ اودمسلمانانو شمیر لا څلوېښتو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډېر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پرېښود او دی تر ېنه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډېروستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ اوبې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه وموميي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندي. دا هم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و دایمان دقوت یو څو مثاله چه د شرک اوکفر په مقابل کښې ئې ثبات اومقاومت د اسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوواو و به ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپیڅلی دین په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:

ایمان او صالح عمل.

په قرآن کریم کښې چه هرځای ایمان یاد شویدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. یعنې بې عمله ایمان اوبې ایمانه عمل ئې ندی پکار.

ایمان دهغې عقیدې نوم دی چه سړی دیوه خدای خدائي، دمحمد (ص) پیغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کریم او دالله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپیغمبران په حقه وګڼي، خیر او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بیا ژوند ته امیدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: یو هغه فرایض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي یعنی کلمه ویل، مونځ کول، روژه نیول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نورواجبات.

بل هغه اجتماعي وظایف اومکلفیتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرایضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خیر او ګټه رسېږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه وجایب اوتکالیف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نیکمرغي تامینوي.

اسلام که له یوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټینګوي له بلې خوائې دجامعې دمفید اوصالح غړی په حیث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینه او همدردي پیدا کوي.

که څوک په اجتماعي وجایبو اوتکالیفو کښې مقصر وي تش زهد اومخص عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کریم کښې د اسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه یوازې مونځ ددینداری دلیل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره دیتیم او مسکین مرسته او لاس نیوی هم ددین مهم رکن دی که څوک دا کارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغه په حقیقت کښې ریا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دین ئې په صدق نه دی منلی او د افسوس وړدی.

په دې آیتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آیا لیدلي دې دي هغه څوک چه د دین تکذیب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي دا هغه څوک دی چه یتیم رټي او د مسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یو له بله په عاریت غواړي لکه: کټوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور ګڼل شوی او (اِنَّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

دا وروري محض دخولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه باید په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا یُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتَّی یُحِبَّ لِاَخِیهِ ما یُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) یعنې ستاسو هیڅ یو (کامل) مومن کیدی نشي څو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه دځان دپاره محبوب ګڼي یعنې هغه څه چه په ځان ئې لوروي باید په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم درسول الله (ص) حدیث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا یَظلِمُهُ وَلَا یَخذُلُهُ وَلَا یَسلِمُهُ)مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې یوا ځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په یوه بل حدیث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنیَانِ یَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسی رواه البخاري) مومن د مومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټینګوي.

د مسلمان په باب رسول الله(ص) ویلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ اَلمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَیَدِهِ–بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام دیوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رویه لري.

وایي چه یوه شاهد دحضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وویل داسې څوک راته راوله چه تا پېژني. شاهد یو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاینه ئې وکړه عمر (رض) ستایونکی ته وویل ته ئې نږدې ګاونډی (همسایه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستایونکي وویل: نه ! عمر (رض) وویل: په سفر کښې ئې ملګری شوی یې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وویل: نه ! عمر (رض) بیا وویل: د درهم او دینار معامله دې ورسره کړیده چه پرهیزګاري او تقوی ئې درته ښکاره شوی وي؟ هغه بیا دنه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وویل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ لیدلی چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړیده او خپل سرئې ټیټ کړی او جګ کړی دی. ستایونکی وویل: هو ! عمر هغه ته وویل: ځه لاړ شه ته ئې نه پېژنې او شاهد ته ئې وویل: لاړ شه بل څوک راوله چه تا پېژني.

له دې ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر یو مسلمان یوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په یوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آیتونو کښې ئې بیان په ښه شان شوېدي:

(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نیک عمل یوازې دانه دی چه خپل مخونه دمشرق او مغرب خواته واړوئ. لو یه نیکي دهغه چانیکي ده چه په خدای او دقیامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پیغمبرانو ایمان راوړي او مال ورکوي سره له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته اولګوي ئې دغاړوپه ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو، کړاوونو او په جنګ کښې. داډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو، يتيمانو، مسکينانو، پرديسيانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر دابنيي چه يوازې د زکات ورکړه کافی نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبراو ثبات هم داصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

رښتيانی ايمان او اسلام له خدای اورسول او له فی سبيل الله جهاد سره داسې ټينګه مينه غواړي چه نورې مينې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائي:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) ووايه! (ای محمده)که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسوورونه، ستاسو ميرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پيدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړيدو څخه ئې په ويره کښې ياست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله اوله فی سبيل الله جهاد څخه زيات محبوب، نو بيا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آيت کښې هغه ټول شيان چه انسان ورسره ډيره مينه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي ياد شويدي او بيا ويل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول اوفی سبيل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق ياست او دغه راز ايمان هغه ايمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ايمان څه ايمان نه دی بلکه ايمان يوه راسخه عقيده ده چه له زړه سره نه شکېدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله دايمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ -الحجرات آ:۱۴) باديه نشينو عربووويل چه ايمان مو راوړی. ووايه (ورته) ايمان مو نه دی راوړی ليکن ووائئ منقاد شوي يو حال دا چه ايمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ايمان چه زړونو ئې مزه ليدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ايمان هرڅه کولی شي. ايمان بايد کامل وي ناقص او نيمګړی ايمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمايي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آيا ايمان راوړئ دکتاب په يوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوايي ده ددنيا په ژوند کښې او د قيامت په ورځ به سخت ترين عذاب ته ورګرزول کېږي. داځکه چه ايمان تجزيه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترېنه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وايي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً -البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی يوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شويدي عملي تطبيق غواړي او تعميل ئې حتمی دی.

په اسلامی هيوادونو کښې که اسلامي شريعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فيصلې او اجراآت کېږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ويلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدونه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی داسلام زما مداران دخدای داحکاموچلوونکي او تطبيقوونکي دي. الله پاک خپل پيغمبرته وايي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المايده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړيدي، په بل آيت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المايده آ:۴۴) اوهر څوک چه حکم ونکړي دهغه څه موافق چه خدای نازل کړيدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن اومسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ويرې بله ويره بايد په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړی کامل مسلمان کيدی نشي دخدای په اوامرو او مناهيوکښې دا امر اونهی هم شته چه وايي:(فَلاَ تَخْشَوُاْالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المايده آ:۳ او۴۴) نومه ډاريږئ له خلکونه او وډارشئ له ماڅخه يوازې له خدای څخه ډاريدل اوله خلکو څخه نه ويريدل داسلامی احکاموپه تعميل کښې ډېر زيات دخل لري.

دمثال په ډول دعدالت قايمول هغه ګران کاردی چه کله داشخاصو اوکله ديوه قوم ددښمنۍ باعث ګرزي اويوډارن ويرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردوکښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاريږي ياله خدايه نه ډاريږي په دواړو حالو کښې دعدالت له قيام څخه ډډه کوي اوڅوک چه هم له خلکو ډاريږي او هم له خدايه نه ډاريږي هغه خو هېڅکله ددغه کارجوګه نه وي. په قرآن کريم کښې چه دعدل کولو او دبی عدالتۍ دمخنيوي په باب ډېر تاکيدشوی دا هم ويل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) اوباعث دې نکړي تاسې دقوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زيات نږدې دی تقوی ته. په يوه بل آيت کښې وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ. النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي يا ستاسې دمورو پلار اوخپلوانو په ضرروي، غني وي که فقير خدای په دوی زيات مهربان دی، پيروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قايمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه پخپله مظلوم واقع شي يابل مسلمان دمظلوميت په حال کښې ووينې اوبې تفاوته پاتې شي. رسول الله(ص) وايي:(انّ اعظمَ الجِهادِ عندَ الله کَلمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَايرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد دخدای په نزد دعدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. داسلام ټول واجبات بيانول اواسلامی تربيه او اخلاق په تفصيل سره ښودل په دغه مختصربحث کښې نه ځايږي. دلته همدومره يادونه بس ده چه اسلام دمسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي اوسياسي لحاظ حاکميت لري چه دغه حاکميت په تشريعي برخه کښې دقانون په حيث کامل تطبيق غواړي. له بلی خوا اسلام دتهذيب النفس او روحي تزکيې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې رېښې لري چه دفرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربيوي اغيزې څرګندې دي.

اوس چه داسلام ماهيت اوحقيقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ اوڅنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخوکښې د اسلام حقيقت نورهم ښه څرګندېږي او د اسلام پېژندنې په باب ښه مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیٰ (ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبلیغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبایلو او عشایروويشل شوي و او مختلف عقايدئي درلوده یعني له قبیلوي تعصبونو او دښمنیو سره ئي په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځیني په دې عقیده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنیا کښې دی او مرګ د دهر او زماني کار دی. قرآن کریم د دغو کسانو دغه عقیده په دې ډول بیانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثیة آ:۲۴) ځیني نور د خدای په وجود قایل وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه و قایل. نور خلک د بتانو بندګان و او هرې قبیلې د ځان د پاره بیل بت په خدائي منلی ؤ.
(ود) د کلب د قبیلې (سواع) د هذیل (یغوث) د مذحج او یمنی قبایلو (نسر) د ذی الکلاع (یعوق) د همدان (لات) د ثقیف (عزی) د قریشو او بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبیلو خدایان و. او تر دغو ټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربیره په دې ځیني خلک یهودیت ته، ځیني نصرانیت ته قایل و، چا د ملکو بندګي کوله او چا د پېریانو.
اخلاق او عادات په ډېر منحط حال کښې و، ښځو ته په انساني ارزښت نه و قایل، لوڼې به ئې ژوندۍ ښخولې، غلامان د حیواناتو په څیر ګڼل کیده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستی په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرایطو لاندې چه نه نظم و او نه آئین نه یوملي حکومت و، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه. له دغسې خلکو نه یو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
د اسلامي جامعې اساس په مدینهٔ منوره کښې کېښودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعني یو جزء خواران او فقیران او بل جزئې شتمن او بډایان و چه په آغاز کښې ئې طبقاتي تضاد موجود و خو دغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مینه په هر څه غالبه شوه.
د مکې مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پرېښودل، له خپلو ډېرو نږدې عزیزانو څخه جلا شوه او مدینې ته د بیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارو دوی ته د اسلامي جذبې په تقاضا په ډېره مینه کورونه او ځایونه ورکړه او په دوی باندې ئې پیرزوینه ډېره زیاته وه.
مهاجرین فقیران و او مدینې ته د پردیسیانو په حیث راغله، انصار چه د مدینې اصلي او سیدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئې په خپلو کورونو کښې ځای ورکړ او خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه د انصارو یوه تن یوه مهاجر ته وویل: زه دوه میرمنې لرم هره یوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
د مهاجرینو هغه فداکاري چه د اسلام د دین د پاره ئې خپل هر څه د مکې قریشو ته پرېښوده او دوی یو سر او دوه غوږه مدینې ته راغله او د انصارو دغه ایثار چه د اسلام په جذبه ئې مهاجرینو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نیستمنو دغه راز ائتلاف او د یوې جامعې تشکیل د نن ورځې د اقتصادي ګټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابرېږي.
د اجامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپین فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښې څه د رزنښو اچولی.
د انصارو ایثار په قرآن کریم کښې د اسې ستایل شویدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹) يعنې دوى محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوى ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کېږي انصار پخپلو زړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوى پخپله محتاج او اړ وي.

دا آيت هغه حال بيانوى چه د برمالونه د (فئي) په صورت يعنې بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او د انصار دوو تنو ته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوى څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.

دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه د مهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه او تسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصارو کښې څه رخه پيدا نکړه او د مهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام د حضرت محمد (ص) له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسې قدرت پکښې بې کبره او بې غروره د ډېر صالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت، تقوى، مساوات، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط وماحول له سطحې نه ئې مقام ډېر اوچت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوى حضرت محمد (ص) د قرآن په لارښوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهرخپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګاڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا — سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او ديوه اجتماعي نظام په حيث ډېر وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه د مومنين يا مسلمين په ځاى د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (كَافَّةً لِلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَابَنِي آدَمَ) اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدى.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيدبن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، ددې مترقي عصر په غربي او شرقي ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلى.مونږ وينو اوګورو چه يو زر او څو سوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کېږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستۍ او بشرپالنې درسونه ډېر موندلى شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځاى (ناس) ويل شويدى چه په خلک ئې ترجمه کولى شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دى چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دى:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَ اَحسَنُ النّاسِ اِلى اللهِ اَحسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خداى عيال دي، د خداى په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خداى د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځاى کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَا النّاسُ اِنَ رَبَّكُم وَاحِدٌ وَ اِنَ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُّكُم مِن آدَمِ وَ آدَمُ مِن تُرَابِ اِنَّ اَكرَمَكُم عِندَ اللهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلىٰ عَجَمِيِ وَ لَا لَابيَضَ عَلىٰ اَسوَدَ اَلَا بِالتَّقوىٰ) اى خلکو خداى مو يودى پلار مو يودى ټول له آدم څخه ياست او آدام له خاورو څخه دى د خداى په نزد ستاسو ډېر مکرم هغه دى چه ډېرپرهيزګار دى، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقوىٰ سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښي:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.
استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډېر خلک د لږو د پاره استعمالېږي او قربانېږي.
يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول د ضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لا هم وحشيان په همدغه ډول خوري مگر په متمدنو قومونو کښې سړي خورکی اوس په بل ډول ده او هغه دا چه بډايان او د قدرت خاوندان ډېر خلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او د هغوی د کار او زيار په کټه چړچې کوي خو هغوي ته ډېر لږ څه ورکوي چه د دوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.
د غه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه ياد يږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی د دې عصر په ډېرو جوامعو کښې د حاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې (مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:
۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعني هرې قريې ته موچه استازي ليږلي بډايانو او د نعمت خاوندانو ئې ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالی حضرت محمد (ص) په دې پوهوي چه د قريشو د سردارانو او شتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کېږه په هر وخت کښې مالدارو او متنعمانو له پيغمبرانو سره مقابله کړيده او د خدای احکامو ته ئې غاړه نده ايښې.
۲(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب دا چه تر تا دمخه هم د هرې قريې شتمنو او آسوده حالو کسانو د خدای هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ د پلرو او نيکونو زړه لار نه پرېږدو او په تا پسې نه ځو.
۳-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته د هود يا صالح (ع) د قوم سرداران او مالداران په ګوته شويدي چه په آخرت ئې باور نه درلود او په کفر ټينګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندې بشر دی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.
۴-(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:۵۸) ډېر خلپه موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيری کړی نو دا دي د دوی استوګنځي چه وروسته تر دوی پکښې څوک نه او سېږي مگر ډېر لږ کسان.
يعني عياشي او په عيش کښې افراط د تباهی موجب دی.
۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئې د قوم سردارانو او سرکرد ګانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وينو.
۶-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هود عليه السلام ته ئې د قوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هر ګوره تا په سفاهت کښې وينو او د دروغجنو له جملې څخه دې ګڼو.
۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ۷۵ او ۷۶) د صالح عليه السلام د قوم سرکښو اشرافو د قوم ضعيفو مومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهېږئ چې صالح عليه السلام د خپل خدای استازی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه د هغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا- الاعراف آ:۸۸) د شعیب علیه السلام د قوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) د فرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پرېږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وایي په هره قریه کښې مو اکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهېږي.

له دغو او دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه څرګندېږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان خومره منفور دي.

ځوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وایي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اې مومنانو ! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سر او ماله تېربدل دي د دې تجارت سند داسې ثبت شویدی:

(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سر او مال د خدای مال دی بډایان د دې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به وړې مروي. لوڅ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.

هغه بډایان چه د غه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې په دې ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه ځوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړ او له عهده وګرځېدل او دوی دي اعراض کوونکي.

تفسیر:

ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هرڅه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیا بیا کوله حضرت محمد (ص) بیا ورته وویل ایا دا دې نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقیب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړ او عهد ئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه او دثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پیدا شو چه مجبور شو دمدینې نه دباندې کلي ته ووزي دثعلبه په اوزو او مال کښې نورهم دومره زیات والی راغی چه دجمع او جمعی لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.
څه موده وروسته چه دپیغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملین ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راورسیده چه درې ځله ئې وویل (ویح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آیتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته ورووړ هغه په اکراه سره د پیغمبر (ص) حضور ته دزکات له مال سره راغی خو پیغمبر دهغه زکات قبول نکړ او ثعلبه دشرم او عار په وجه آه وفریاد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خودا هرڅه دظاهري بدنامی دپاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزیه ګڼله.
وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه دزکات مال ابوبکر صدیق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته ترهغه عمر فاروق (رض) هم دهغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامی جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي تیټ و پاس په همدغه نامه نه وي ردشوي په اقتضائې ډول ئې په دې آیتونو کښې دغه راز نظام غندلی او ردکړیدی.
(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه د ځمکې اهل طایفې طایفې چه ضعیفه ئې کړه یوه طایفه ترېنه وژل ئې دهغوي زامن او ژوندی ئې پرېښودې دهغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل مو چه احسان کېږدو په ضعیفانو باندې په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پیشوایان او وګرزوو دوي وارثان (دفرعون دملک) اوځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښیو فرعون او هامان ته اوددوی لښکروته دبني اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان ترېنه وېرېدل.
دا آیتونه دا راښیي چه خدای دانه خوښوي چه ځوک خلک طایفې طائفې کړي او یوه ضعیفه او ذلیله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پیدا کړ. که څوک یوه طایفه ټیټوی اولاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعیفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې دحضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټیټ او پاس نه و او اسلامي سیاست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء دبرترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.
که چیرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد دپاره مجال نه پیدا کېږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه دخدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نا اشناسړی دظواهرو له مخې دخلیفه اودبل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظیر په بل هیڅ نظام کښې نشي ښودلی.
عمرابن الخطاب (رض) خو پرېږده دهغه ثاني عمرابن العزیز هم ثاني نلري. دحضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار ېې لکه یو ستر امانت وګاڼه او هېڅکله ئې دخپل شخصي اونفسي خواهشاتو دپاره استعمال نکړ او زعامت ئې دمثل اعلی په حیث راتلونکو زمانو ته تاریخي یادګار پرېښود.
هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خلیفه ګانو ته ئې دامانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې دهربني ادم دپاره یو شان منلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راولي هغه تقوی ده اوبس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ:۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۲) کښې د خدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشریم وحی راته راځي. یعني بې له ښنه چه د الهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کېږي نور نو تاسو غوندې یو بشریم او له تاسو نه امتیاز نلرم.

په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده د خپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم ښکاره څرګندوله که دده رایه به په اقلیت کښې وه د هغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته د یوه فرد له رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تیږې او خاورې راچلولې که د غزا د پاره به ئې خندق کینوده د هغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او د جنګ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و.

له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائې ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې څرګندې وې. د اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډېر لږ وخت د پاره به ئې هم په کور کښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.

د غنیمت او د (فئې) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېر څه به ئې یو او بل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعنې په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.

په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تېرشوی چه خپلو پیروانو سره په هر کار کښې د یوه کارګر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې بې برخې یا د ډېرې لږې برخې خاوند وي.

د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.

تر ده ډېر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې د یوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضار کړ او د یهودي په څنګ کښې ئې د فیصلې د پاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام د پاره ډېر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یاد کړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:

په دې خوابدی ئې چه د عدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړ ئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه د مساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعنې د حسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یاد کړ یعنې زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: دا کار د عادت له مخې شوی دی تا ته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابوالحسن په نامه یاد کړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه و چه د مساوات اصل له پښو لاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډېر پورته ګڼل او مریان او موالي ئې ډېر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) د خپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

العرب کښې دغه کار له عرف او عادت نه بېخي مخالف و او هيچا ئې توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد(ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يو لوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله(ص) د مهاجرينو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زيد سره د ورورۍ په تار وتاړه.
حضرت عمر(رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټينګ و د مساوات رعايت ئې په ډېر اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئې ليده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهر سردارانو ته وويل: څه وجه ده چه ځوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښينول.
ده د مساواتو لحاظ دومره ساته چه د قحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چا ته نه رسيده ده هم د غوړيو له خوراک نه ځان پرهيز کړ او د نورو په شان به ئې تيل خواړه.
د تيلو خوراک دی مريض کړ او پوستکی ئې تور و او ښت د غه کار ته تر هغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډېر شوه او هر چا اخيستلی شوه.
همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړی او يوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصد ئې وکړ چه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر د دې کار د پاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له د ېنه چه د هغوی نوم واخلي اصحابو ته وويل: که خليفه ځوک د زنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته د هغوی نوم واخلې او بيا د خپلې ادعا د اثبات د پاره څلور شاهدان تېر نکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کېږي. يعنې پدې کار کښې ته چه خليفه يې او يو بل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هر کله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضر نه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې د خپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نوم نه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم د خدای له لوري ماموريت درلود چه د دغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده د مومنانو په رايه کار وکړي نه دا چه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.
د هجرت په دريم کال چه قريشو دري زره لښکر مجهز کړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله(ص) د دغه جنګ د طرز او طريقې په باب د خپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.
دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لارو کوڅو کښې د مسلمانانو له ضربو لاندې وي.
د منافقانو رئيس عبد الله ابن ابي چه د لومړي ځل د پاره د مشوري حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نو ر مسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښې و د هغوې رايه داوه چه له مدينې نه د باندې احد ته نژدې وجنګېږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.
د اکثريت فيصله همدغه وه او د همدغې فيصلې په اساس پيغمبر(ص) له زرو تنو سره له مدينې نه د احد لور ته روان شو او په لاره کښې عبد الله بن ابي له خپلو دري سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نو زه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پيغمبر(ص) له اوه سوه تنو سره د جنګ ميدان ته ورغی د جنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه او صفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د ښمن حمله د اسلام د لښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي د عبد الله بن جبير له امر لاندې د يوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښمنو د احتمالي هجوم مخه ونيسي. په دوی باندې ئې ډېر تاکيد وکړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.
کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لکه: ابودجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښتنه ئې اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت د غنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد د هغه ځای ساتنه ئې بې ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبدالله ابن جبيرله يو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نورلاړل په دغه وخت کښې خالدبن وليد چه لاپه اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د دريې لخوا هجوم راوړ، عبدالله ابن جبيرله خپلو لږو ملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنګ له ميدانه تښتېدلي و چه د غه عقبي حمله ئې وليده بيرته راوګرزيدل او مسلمانان د غلفت په حال کښې له دووخوا محاصره شوه.
ډېر مسلمانان شهيدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قميه) د تيږې په شديد ګذارزخمي شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپريووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) دوژل کيدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَیّ عِبَادَالله اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خدای بندګانو ماته راشئ زه يم د خدای رسول.
د دې غږ په اوريدو نوې حوصله راپيدا شوه او ديرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت وپرک کړل.
دغه د ميدان جنګ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زيات مجهزلښکرسره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهرشروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبرد رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بيا د ه د موکد امرنه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ:۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تېرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کارکښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرَّاْیِ ثُمَّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دامطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يولوی پيغمبربيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ -الشوریٰ آ:۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضررمخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړبولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولوالامرحاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کارکښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غيرمسلم هيڅ فرق ونکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له نښونښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئي اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئي وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئي د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوې کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئي صادره کړه.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزی کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئي د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډېر مقرب و خو چه دا خبره ئي ياده کړه د خدای رسول (ص) زيات متاثر شو او د منبر په سرئي په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار و غريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. د خدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی د الله تعالی له لورې په موکدو امرونو د عدالت په قايمولو مامور و او دغه ماموريت ډېر مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ - سورت الشوری آ:۱۵) پيغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سرو غړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالی پيغمبر ته وايي: په هغه څه مستقيم اوسه چه امر درته شوی د دوی د غوښتنو پيروي مه کوه او ووايه ! ما په هغه کتاب ايمان راوړی چه د خدای له لورې نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى –المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. او سئ د خدای د پاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

د قوم دښمنی دې باعث نشی چه له عدالت څخه موواړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقویٰ ته نژدې دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شويدي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای د پاره شاهدي ادا کړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو د مور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسول الله (ص) وايي: (انّ احَبّ النّاسِ الی اللهِ یومَ القیامَةِ وَاَقربَهُم منهُ مَجلساًامَامٌ عَادلٌ وَانّ ابغَضَ النّاسِ الی اللهِ یَومَ القِیامَةِ وَاَشدّهُم عَذَاباًامَامٌ جَابِرٌ-الشیخان والترمذی) یعنی په خلکو کښې خدای ته دقیامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډېر مبغوض دقیامت په ورځ او په شدید عذاب گرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري.
په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جوازنلري. د اسلام اولو الامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.
په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانین تطبیقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.
هر کله د فرد د پاره د فکر او عقیدې آزادي اسلام تضمین کړېده او د حق د ظهار او صحیح انتقاد حق ئي هرچاته ورکړېدی نو د دغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې دا حق هرچاته حاصل دی چه اولو الامر ته هم د ښو چارو توصیه وکړي او د بد و چارو له اجرا څخه ئي منع کړي. په همدغه اساس د اسلام لومړی خلیفه حضرت ابو بکر صدیق چه د رسول الله (ص) د وفات څخه وروسته د خلکو له خوا د خلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئي داسې وویل:
اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو د چارو متولی شوم زه له تاسو څخه بهتر نه یم او تاسو غوندې یو شخص یم که زه د حق پیرو وم ما سره مرسته وکړئ که مې ولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت تر هغه وخته کوئ چه زه د خدای په لار سم یم که هر کله مې د خدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بیا په تاسو لازم ندی.
وروسته تر ده چه حضرت عمر (رض) د دوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئي خلکو ته داسی وویل: که زه موبې لارې او کوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یو تن له مسلمانانو څخه را پاڅید توره ئي له تیکې را وویسته او خلیفه ته ئي وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سمو و.
حضرت عمر ډېر خوښ شو او د خدای شکر ئي په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئي پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب او هیبت نه ئي سرکشان او ظالمان لکه پاڼه رېږدېدل په ځان باندې ئي د انتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او د حق اوریدلو ډېره لویه حوصله ئي لرله.
یوه ورځ چه ده د غنیمت مالونه ویشل د غنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی څادرونه هم وچه هرچاته یو یو څادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) او د ده ځوی عبد الله ته هم یو یو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه د خلیفه قد و قامت لوړ او یو څادرئي د لباس د پاره نه رسیده ځوي ئي خپل څادر هم ده ته ورکړ چه لباس ئي پوره شي. بله ورځ چه خلیفه د غه لباس اغوستی و او د خطبې منبر ته وخوت خلکو ته ئي وویل: (ایُّهَا النَّاسُ اِسمَعُوا وَ اَطیعُوا)یعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید اووئې ویل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَینَا وَلَاطَاعَةَ) یعنې نه ستا او روا نه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ د څه د پاره. سلمان وویل: دا لباس دې له کومه کړ ، یو څادر خو ستا نه بسیده معلومه ده چه تا له نورو نه زیات برخه اخیستې ده او بې عدالتی دې کړی.
حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبد الله ته وویل چه د دې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبد الله تو ضیحات ورکړه چه ما خپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئي پوره شي ، پس له هغه سلمان وویل او س ستا خبرې اورو او اطاعت دې کوو.
له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنګه وه او افرادو څومره او ترڅه حده آزادي درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دښو توصیه او له بدو څخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شوی دی یعنی (امر په معروف او نهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي ديني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لار کړي او دښو رهبري ورته وکړي.
ددغه اصل له تطبیق څخه د اسلام خلیفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.
په خپله رسول الله (ص) هم د قرآن کریم دغه حکم یعنی امر په معروف او نهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی او دحق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و، وائي چه د حنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اعدل یَا مُحَمّدُ فَانّکَ لم تَعدِل)یعني اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیا تکرار کړه، دا ځل ورته پیغمبر (ص) وویل:
(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذا لم اَعدِلُ) یعني افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک بهٔ ئې وکړي.
په پیغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګاڼه او غوښتل ئې چه هغه سړی تادیب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چه د دغسې وېناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپېرې دا انتقاد حق نه درلود.
دعقیدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پرېږدي او اسلامی عقیده جبراً ومني.
په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کښې نشته په تحقیق سره هدایت او ګمراهي سره بیل شویدي. دهر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقي پاتې کېږي.
په بل آیت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -یونس آ:۹۹) آیا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.
له دې څخه معلومېږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. دحق اظهار او دچا په ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دایماني وظیفې په حیث یو مکلفیت ګڼل کېږي او ګڼل شوی، سړی کولی شی چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تېرشي مګر خپل مکلفیتونه پرېښودی نشي او په وجایبو کښې اهمال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیا بیا ئې توصیه شویده.
د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظیفې په حیث دهر مومن مکلفیت ګڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني یو له بله دوستان دي چه یو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.
په دې وظیفه کښې نارینه او ښځې یو شان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې یا نارینه ته دښو توصیه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.
دامر معروف معنی یوا ځې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبرۍ او دامر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ویلو علاوه دممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دقرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه دخلکو دپاره راایستل شوي ئي دنیکو کارونو امرکوئ اوله ناوړه کارونونهی کوئ یعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامورکړي اوله بدو کارونوئي راوګرزوي اوهمدوی دي رستګاران اونجات موندونکي.

قرآن کریم چه دخدای صالح بندګان رابښیی نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او دقیامت په ورځ او امرکوي په ښو چارو ، نهی کوي له ناوړوچارو اوبیړه کوي په نیکوکښې اوهمدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته دمنکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایی: (مَن رَاٰى مِنكُم مُنكراًفَليُغَيّرهُ بِيَدِهِ فَمَنّ لَم يَستَطِع فَبِلِسَانِه فَمَن لَم يَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَاَضعَفُ الِايمَانِ -الشيخان) که له تاسو څخه کوم یوه دچا ناوړه عمل ولید په لاس دي منع کړي که دائې له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دي کاروا خلی که دائې هم نشوکولای په زړه کښې دي ترینه کرکه وکړي او ډیرضعیف ایمان همدغه دی.

دظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان اوکه غیرله انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډیربد ګڼل شوی اومجادله ورسره لازمه ده دظلم مخنیوی اودظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاددی چه اجرئې ډیرزیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چاچه ظلم کړی ډیرلږ میل هم ورته مه کوئ چه اوربه مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل دسوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته اودظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله دظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً -الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسیږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نوروته هم سرایت کوي او عمومیت پیداکوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنوظلم کړی وي او نوروا قلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی اونه ئې خپله کرکه څرګنده کړې وي نودغه فتنه یوازې ظالمانوپورې تخصیص نه پیداکوي نوروته هم خپله اندازه رسیږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوریدلی دي چه ویل یې: (اِنّ النَّاسَ اِذَا رَاَوُالظَّالِمَ فَلَم يَاخُذُوا عَلٰى يَدِهِ اَوشَكَ اَن يَعُمّهُمُ اللّٰهُ بِعِقَابٍ) معنی داچه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

داهم درسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماًسَلّطَهُ اللّٰهُ عَلَيهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

داهم نبوي حدیث شریف دی: (أنصُراَخَاكَ ظَالِماًاَومَظلُوماً) یعنی له خپل وروړسره مرسته وکړه ظالم وي اوکه مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه دمظلوم سره خومرسته معلومه ده چه بایدله ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شی.

په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډېر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنیانو څخه چه وايي: اي پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یو بل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹) اجازه ورکړ شویده هغوته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل د ظالم تېر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعیف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منګلو څخه وژغوري.

دا مطب پدې آیت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا -النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ په داسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایي په څه حال کښې وئ وایي و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایي آیا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه مو هجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.

وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع او ماویٰ ده.

د تجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایی:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسو ئې تعدي کړیده.

انتقام اخیستل او د بدو سزا ورکول د اجتماعي نظام د بقا او قیام دپاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کېږي.

د چا بدې ښکاره کول او عیبونه ئې ښرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا يغتب بعضُكم بعضاً) مګر مظلوم ته دا حق ورکړ شویدی چه د ظالم بدې ښکاره کړي او په جهرورته بد ووایي:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې ښرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.

د ظلم او ظالم په باب همدغو مره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دا نشته چه که چا په یوه مخ په څپیړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسیحي تعلیم اسلام رد کړیدی اسلام البته د عفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو د عفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک د عجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخيستلو قدرت لري او دلاس بريدلو په صورت کښې لاس نيسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې يوله بله ملګرتيا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښې ئې په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډېر نبوي احاديث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نيکۍ او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي يا تجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه دهغه ايسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.
په يوه حديث شريف کښې راغلی دی: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ-المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حديث شريف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بيزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.
يو بل حديث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ-مسلم، ابوداود) ددې حديث په موجب هغه څوک چه پشتيبان او دسړيو قوت لري بايد له هغه چا سره مرسته وکړي چه بی کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقيقت کښې يو جسد دی چه بايد مشترک احساس ولري او ديوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي.
دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدی: (مَثَلُ المُؤمِنينَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اِشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعیٰ لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسّهرِ وَالحُمیٰ).
يعنی دمومنانو مثال ددوستۍ او رحم او عاطفې په لحاظ لکه يو جسد دی چه ديو غړي په درد او نارامۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلا کيږي.

بنی آدم اعضای يکديگرند	که درآفرينش زيک جوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزگار	دگر عضوها را نماند قرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډېره شويده دمال انفاق او صدقه کول يعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دايمان او اسلام ډېر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډايانو فرض دی او هم دخيرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډېر لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غريبانو سره مالي مرسته ديوه حق په حيث دشتمنو په ذمه ايښودل شوی او يو ديني مکلفيت دی.
دا حديث شريف: (اِنّ فِی المَالِ حَقّاً سِویٰ الزَّکَاتِ- ترمذي)
دا مطلب ډېر ښه ثابتوي چه سربيره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړي؟
په قرآن کريم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسايل او محروم حق تثبت شويدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی دمتقیانو اونیکانو په ستاینه کښې وايي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاريات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې دسوالګرو او محرومو خلکو برخه وه. یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یوبل آیت شریف کښې وايي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شايې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یوشمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شووکسانو کښې وايي: اوهغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده دسوالګرا ومحروم دپاره.

په دې دواړو آیتونو کښې دسائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابنیي چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او دچا حق ورسره نه وي.

داحق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان بارول او دتحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. داهم دالله تعالی قول دی:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضایع کوئ خپل خیراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق اوصدقاتو په باب چه ډېر زیات آیتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال دخدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې داآیت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووايه هغه څه چه له حاجته زیات وي یعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او دخوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آیت دحکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخیره کوي سره او سپین زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زیری ورکړئ دردناک عذاب.

له دې دوو آیتونو څخه دااستنباط کیدی شي چه د حاجت دخاوندانوله مرستې نه هغه څوک معافیت پیداکوي چه له خپلو ضروري حوایجو څخه زیات څه نلري او په بډایانو کښې نه شمیرل کېږي. هغه کسان چه دکفایت په اندازه څه لري دخیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نوروته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابېږي او دنوروتعاون ته اړکېږي. که دغه مرسته وکړي نو بیا دپاک خدای ددې ستاینې وړګرځی چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ –الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نوروته ئې دایثار له مخې ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد ګڼل شوی او دخدای په نزد ډېر اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نو پوه اړو محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شویده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحدید آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هرڅوک پوهېږي چه خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې ښیي چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله (ص) ویلی دي: (انّ اللهَ عزّوجلّ یقُولُ یومَ القیمَةِ یا ابنَ آدَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعُدنی ! قال یارَبِّ کَیفَ اَعُودُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالمین؟ قال: اَمَا عَلِمتَ اَنّ عَبدی فُلانٌ مَرِضَ فَلَم تَعُدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو عَدتَهُ لَوَجَدتَنی عِندَهُ؟ یا ابنَ آدَمَ ! استَطعَمتُکَ فَلَم تُطعِمنی ! قال یارَبِّ وَکَیفَ اَطعِمُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمینَ؟ قال اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ استَطعَمَکَ عَبدی فُلانٌ فَلَم تُطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندی؟ یا ابنَ آدَمَ استَسقَیتُکَ فَلَم تَسقِنی !قال یارَبِّ کَیفَ اَسقِیتُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمینَ؟ قال استَسقاکَ عَبدی فُلانٌ فَلَم تَسقِهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو سَقَیتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندی- رواه مسلم) یعنې الله تعالیٰ دقیامت په ورځ وايي اې بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بنیادم وايي اې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ربه خنگه به پوښتني ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبرنه وی چه زما فلانکی بنده مریض شو او تاڅي پوښتنه ونکړه آیا نه پوهېدی چه که دهغه پوښتني ته ورغلی وای زه به دي له هغه سره موندلی وای. ای بینادمه! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنیادم وایي څنګه مي طعام درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آیا تا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آیا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پیدا کړی وای. اې بنیادمه مادرنه اوبه وغوښتي او تا رانکړې، بنیادم وایي اې ربه څنګه به مې اوبه درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتي او تاورنکړې که تاهغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.

ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دښتو خاوندانو ته داسې امرکوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه دقرابت خاوندته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترېنه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو څو ځله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ - الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیردی تاسو لره که پوهېږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډېر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (السّاعِى عَلَى الأرملَةِ وَالمسكِينِ كَالمُجَاهِدِ فِى سَبِيلِ اللهِ اَوِ القَايِمِ اللَيلَ وَالصَائِمِ النَهَارِ_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یالکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګار او دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیر او ثواب کارونه ډېر دي مګر دهغه شي انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیر دی. الله تعالی وایی: (لَن يَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ - آل عمران آ:۹۲) یعنې هېڅکله به ونه مومئ دخیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه دنیکۍ او خیرکمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی تر څو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځیني خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځیني شیان زړه ته ډېر نژدې وي او ځیني داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیردپاره قربان کړي چه دخیر او نیکۍ کمال ته ورسېږي.

که یو معززسړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره دا ځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام په ډېرو احکامو کښې د يوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتيا اصلي منظور دی او د غه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آيت شريف کښې ډېر ښه ځاي شويدي:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقيق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښيګڼوئې اطلاق کيدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دا دوه کلمې په يوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ يوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيګڼه په خاص ډول خپلوی ټينګوي او د اتصال رشتې تقويه کوي.

همدارنګه فحشاء، منکر او بغی ټول مفاسد او رذايل او مظالم احاط کوي او د غو درې شيونو نه ځان ساتل د جامعې د اصلاح او فلاح موجب ګرځي. د تعاون په باب د احديث ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً مِن كُربِ الدُنيَا نَفّسَ اللهُ عَنهُ كُربَةً مِن كُربِ يَومَ القِيَامَةِ وَمَن يَسّرَ عَلىٰ مُعسَرٍ يَسّصرَ اللهُ عَلَيهِ فِى الدُّنيَا وَالاخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلِماً سَتَرَهُ اللهُ فِى الدُّنيَا وَالاخِرَه وَاللهُ فِى عَونِ العَبدِ مَاكَانَ العَبدُ فِى عَونِ اَخِيهِ-عن ابو هريره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له يوه مسلمان څخه د دنيا له غمونو يو غم لرې کوي خدای له هغه څخه د قيامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنيا او آخرت کښې اساني راولي.

څوک چه د مسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنيا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده د خپل ورور معاونت کوي. پيغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فايده رسېږي (خَيرُ النّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) په يوه بل حديث شريف کښې رسول الله (ص) وايي: (اَلمُؤمِنُ الّذِى يُخَالِطُ النّاسَ وَيَصبِرُ عَلىٰ اَذَاهُم خَيرُمّنَ الّذِى لَايُخَالِطُ النّصاسَ وَلَايَصبِرُ عَلىٰ اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسناد صحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او د خلکو په اذيت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی اوسی او په اذيت ئې صبر نه کوي. مقصد دا چه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسيدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

د صبر توصيه په قرآني آياتو او نبوی احاديثو کښې ډېره زياته راغلې ده چه د اسلام مخالفانو او دښمنانو تر ښه غلط تعبير ونه کړي او ويلې ئې دي چه د اسلام دين د نورو اديانو په شان د استعمارګرو او استثمار چيانو ګټه خپلو پيروانو ته توصيه کړيده چه د ښاپيانو او د قدرت د خاوندانو په مظالمو صبر وکړي او غلامۍ ته ئې غاړه کېږدي يعني په دنيا کښې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدايه وغواړي. د دوي په عقيده د اسلام دين خلک د جابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع کوي. حال دا چه دوی د اسلام ضد اسلام ګڼلی او د قرآن په واضحو او صريحو احکاموئې سترګې پټې کړيدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد (ص) او د هغه خليفه ګانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً د جابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او د جهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کريم کښې ئې بيا بيا توصيه شويده د ظلم او ظالم په مقابل کښې د مقاومت او ثبات معنی لري چه بايد د جهاد په ميدان کښې ونبودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

د ظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دريځ د مخه هم څرګند کړ چه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان د مظلوميت تحمل کوي يعنی د بل مظلوم مرسته به هم کوي او د ظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه د صبر کلمه په قرآن کريم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شويده او په څه منظور په مکرر ډول بيا بيا راغلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورة البقره کښې دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دامعنی لري چه په سختيو، کړاوونو اودجنګ په ميدان کښې صبر کوونکی اوميدان نه پرېښودونکی دنيکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري يعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آيت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمايي: په تاسو باندې ازميښت کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدين او صابران يعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته اوغير مجاهدينو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی او د قهرمانی مفهوم پکښې نغښتی دی.

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آيتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ –البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډېرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لړ وي خوله ډېرو سره جنګېږي.

صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنو بری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندې غالب ګرزوي اودا سلام په تاريخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او دا اوالعزمو صفت ګڼل شوی دی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه دصبر مقام او منزلت ډېروي او دشجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.

سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی دا سلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر داذيت اوضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تېر شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلا ط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه داذيت نه دځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښی ګرځی اومنزوي کېږي.

په دغسې مواردو کښې دا سلام مطلب دادی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خوارږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او دعسلو مچی هم بې نيشه نه وي.

سړی بايد دجامعې د آزار په مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر دا سلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی اوبشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري اوبيخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فردته داحق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښی کيدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرورتوب ته پرېږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړنه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراًيو دبل مقابل ګڼل کېږي خو دامقابله دتور او سپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه ديوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادوجوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی دجامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلو کښې دجامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته دامعلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او دشخصيت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فردجوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاونداو دحيثيت وکرامت خاوند دی، ده ته يوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دپت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهين وتحقيرئې جرم وجنايت يا اقلاًقباحت گڼل شويدی.

دی دمالکيت اومشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.

په اسلامی فقه کښې يوه مسلمان اويوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشويدی چه که هريو له دوی څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت ياديوې کلا يادیوه ښارخلکو ته امان ورکړي نوبياهيڅ يو مسلمان له هغوی سره دجنگ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مگرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبيادغه دامان ورکړه رديدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.

دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډېرلوړ ښئی چه نظير به ئې ددنيا په قوانينو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافی دی چه دفرد اهميت په جامعه کښې وښئی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنگه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول اوپه ميراث کښې ورته په حق قايليدل داثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځينې حقونه چه اوس په ديموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډېرد مخه افرادوته ورکړيدی او دانسان مادي اومعنوي مصئونيت ئې په ښه شان تامين کړيدی.

په دغوحقوقوکښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ دډېر دقت وړدی اوله ډېرغور نه پکښې کاراخيستل شوی هغه دمالکيت حق دی چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلی شو.

همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفردپه مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دی.

مالکيت اومالی سياست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږغوندې په خه پوهيدلی دی د مال لرلو اومال ډېرولو فکراومينې ئې په زړه او دماغ کښې غځوني کړيدي.

له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پيدا کړ اودمال غونډولو اوساتلو په فکر کښې شو. د مالکيت احساس راپيدا شو او وده ئې وکړه، دمال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانی حرص سترگې ورخ په ورخ وږې کيدې.

مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ اوجنگونه شروع شوه. په مال کښې دخيراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.

له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او دمالکيت په ضد دمبارزې فکرپيدا شو ، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکوپه مورد کښې دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسيحی دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وگڼله.

داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شواو دانسان دښمن ورته وويل شو. مگر په همدغه کتاب کښې ئې ډېرښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خير اوفضل) يعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونيولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او عیب و هنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته د مالکیت حق ورکړ او هم ئې په دغه حق څه قیود او شرطونه کینښودل.
اسلام د بشر په حیاتي ضرورتونو او حاجتونو سترګې پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتیا په نظر کښې ونیوله مګر د مال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګاڼه او حدودئې ورته وټاکل.
اسلام داسې دین نه دی چه د انساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخي ئې مخه بنده کړي. مګر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پرېږدي او ښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.
د مال او مالکیت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، د قرآني احکامو له مخې د مالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړیدي چه افراد پکښې د جماعت په وکالت د جایز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی د مستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه د اصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷)
د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان کرزولی یاست.
په سورة نور کښې دا آیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شویده او د عاریت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږي بیا هم یوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل د بډایانو په مال کښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه د متقیانو حال بیانېږي نو د مال په برخه کښې دوی پدې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۲) یعنی دوی د هغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بله دا چه اسلام د مالونو انحصار په څو محدود لاسونو کښې بد ګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آیت کښې ډېر ښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آیت:۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه دالله تعالی، د رسول الله (ص) دذی القربی، دیتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کېږي او دا د دې دپاره چه دولت د څو تنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې د مال د توزیع غایه دا ښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډېر د مخه د طبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډېرتېټو پاس منیځ ته راشي.
غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچاته دا حق ورکړشوی چه په جایزه طریقه د شتو خاوندشي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښي دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته او نور.
مګر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظور ته ښه خیرشي هغه پوهېږي چه شیشګۍ که حلال دی شکل ئې د مرداردی. د مال پیدا کولو او ډېرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یا داسې نور دا ټول د قاروني بډائي په مخکښې بند بزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول د قارونیت مخه نیسي. له بلې خوا هغه تشویق او ترغیب چه د خیر و احسان په باب په نبوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

احاديثو او قرآني آيتونو كښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه وركوي چه دفقيرانو او دحاجت د خاوندانو په مقابل كښې له بخل وامساك نه كار واخلى او په خيريه چاروكښې سترګې پټې كړي. سربيره په دې اسلام دمسلمانانو اولوالامرته داحق وركړى چه دخوارانو اوفقيرانو دمړولو او ژوندښه كولو دپاره دضرورت په اندازه دبډايانو مالونه بيوزلواو غريبانو ته وركړي او موازنه قايمه كړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختوكښې اجتماعي وضع ته ملتفت شوچه ځينې كسانو ډېر مالونه جمع كړيدي او نورپه فقر او غربت كښې ژوند كوي نو اراده ئې وكړه چه دتعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنياو سره فقيران دهغوي په مالونو كښې شريك او سهيم كړي ځكه يې وويل: (نُطعِمُ المُسلمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتىٰ اذالم تَجِد فيه شَيأ اَدخَلنا عَلىٰ كُلِّ اَهلِ بَيت مِن الاَغنيَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِكَ حَتىٰ يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَميعاً) يعني مسلمانان به له بيت الْمال څخه مړوواوچه په بيت المال كښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر كور كښې به هغومره محتاجان ننباسو او دا كاربه ترهغه وخته كوو چه ټول مسلمانان په ګيډه ماړه شي.

په اسلام كښې دمالكيت په باب دا آيت هم دجدي توجه وړدى: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت:۳۴) هغه كسان چه سره او سپين زر ذخيره كوي او دخداى په لاركښې ئې نه نفقه كوي د دردناك عذاب زيرى وركړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو كښې ابو ذرغفاري دقارونيت په ضد په تبليغى مبارزه لاس پورې كړاو په دغه جهاد كښې ئې ډېر تكليفونه وليدل ترڅوچه بالاخر د ربزې دښتې ته نفى بلدشو او هلته د ډېر غربت په حال كښې مړشو اولارويو خاوروته وسپاره.

دابوذر اويوشمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت كښې ډېره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډېربدل.

حضرت علي او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه كال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جايز كاردى او له دينه زيات مال ذخيره كول ممنوعه كنز شميرل كېږي.

په ډېرونبوي احاديثو كښې دا مطلب ښه واضح دى چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونواوخوندونو كښې ډوب وي او نورپه لوږه او تنګسه كښې ژوند وكړي.

(خُذمِن اَغنيَائِهِم وَرُدَّ اِلىٰ فُقرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې وركوه دا اسلام اقتصادي كړنلاره ده. ابى امامه روايت كوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا ابنِ اٰدَمَ اِنَّكَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلَكَ وَاِن تُمسِكهُ شَرٌّلَكَ –مسلم و ترمذي) يعنى اي بنيادمه ! كه مال وښندې خيردې پكښې دى او كه ئې وساتى درته شردى.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاءِ وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَكَيفَ لِي بِذالِكَ؟ قَال: هُوَذَاكَ اَوِالنَارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره كوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع كوه ئې مه.

بلال وويل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوى وفرمايل يا همدغه شان اويا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند كښې دا حديث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عَرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَوٌ جَا يعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَكَ وَتَعَالىٰ) خلاصه ئې دا چه پاك خداى له هغوڅخه بيزاره دى چه په څنګ كښې ئې څوك په لوږه شپه سبا كوي. په قرآن كريم كښې متعددآيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بدګڼلى او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه كړيدي چه آسوده ژوند اودعيش ونوش ژوند ونكړي بلكه متوسط ژوند اختيار كړي چه نور ورته ونه پخسېږي او مزې چړچې پكښې نه وي دآسوده حالى. په غندنه كښې يوعلت چه قرآن په ګوته كړى هغه دادى چه مترفينو يعنى آسوده حالو كسانو هروخت دنوي دين په قبلولو كښې شديد مقاومت كړى او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام وركړى دى يعنى دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلك دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقا او دوام غواړي.

دبشري تاريخ له مطالعې نه هم داپته لګېږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت كښې لوى شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلك پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرخطرونه لري او ډېر فسادونه ورسره تړلي دي. داسلام پيشوا حضرت محمد (ص) دمترفينو يعنى دعياشانو او اسوده حالو کورونه (بيوت الشياطين) دشيطانانو کورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړيږي.

الله تعالى فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آيات:۶او ۷) په تحقيق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووينى. يعنى مال اوثروت دغرور او سرکشۍ باعث ګرزي. په بل آيت کښې راغلى دى:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشورى آيت:۲۷) که چيرې خداى دخپلو بندګانو روزي پراخه کړې واى هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولګوي او له اسراف وتبذير څخه کار واخلى.

پاک خداى وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنى ورکړه خپل قريب ته دهغه حق او مسکين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه دشيطانانو ورونه دي.

په بل آيت کښې وايي: (وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکى دخداى نه دي خوښ.

داسراف معنى له حد او اندازې نه تجاوزدى په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. دمسلمانانو اغنياء نشي کولى چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان وشوکت پې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غريبان وربښمنې جامې نشي اغوستلى بډايان هم نشي کولى چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه دعبدالرحمن بن عوف ځوى له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغى او وربښمين کميس ئې اغوستى و خليفه دغه کميس له ګريوانه ترلمنې پورې څيرې کړاو ددغسې معتبراوډېرشمتن صحابى ځوى ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتونه سر وغړوي. دهمدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړاوعالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاتربنه پوښتنه وکړه چه تاته له بيت المال څخه دڅومره مال مصرفول جواز لري. ده وويل په کال کښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمى اوبله داوړي دپاره او دومره څه چه دحج تونښه شى زما او دزما عيال قوت بايد دقريشو دمتوسط شخص په اندازه وي. زه دمسلمانانو له جملې څخه يوتن يم څه چه نوروته رسيږي ماته به هم رسيږي.

پخپله درسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه دده دغوره اصحابو ساده اوبې عيشه ژوند چه دمجبوريت په وجه نه بلکه دعزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بناؤ، چه دوى نه غوښتل چه نور په محروميت کښې وي او دوى په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه داسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رمادة دکال په قحط کښې غوړي ترهغه وختـه ونه خواړه ترڅوچه په بازارکښې دنورو دپاره پيدا شوه او قحطى له منيځه لاړه. په دغه موده کښې خليفه هم دنورو په شان تيل خواړه او دتيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستکى ئې تک تورشو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه ددنيا مال، زيب وزينت او عيش وعشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدا نکړي، له خپل نفس او نفسى خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پرېږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبراو غرورپه ځان کښې پيدا نکړي، صدق او صفا ولري او دخلکو په خدمت کښې داسلام په خدمت کښې جهادته ملاوتړي او قربانۍ ته چمتوشي.

اسلام دخپلو پيروانو دتنظيم او ادارې، دتهذيب او تربيت دپاره دوه وسيلې په کا واچولى، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام کښې شرعاًمنع نه دي مګر دياتناًمنع دى د شريعت او د ديانت تقاضا هر کله يوه نه ده، په ځينو مواردو کښې تشريعي جنبه او توجيهى جنبه يوله بله بيليږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که خوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کېږي لکه زکات چه که خوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي اوقتال ته بې ملاوتړي، په توجیهي لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دیانتاً موظف دی چه دصدقاتو اوخیراتونوله لارې له خپل حاجته زیات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخیر واحسان نمونه اومثال شي.

توجیهي احکام دتشریعي احکامو په شان په قانوني شکل نه تطبیقېږي بلکه داخلاقي اصولو په حیث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې ښه اوبد، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پیاز یا اوږه خوړل په اصل کښې جایز کاردی مګردجمعې په ورځ اوپه هغو وختونوکښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او دخولې بوی بې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کېږي. دتقوی او ریاضت خاوندان دجایز اوناجایز په تشخیص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبیره ګناهونو څخه ځان وساتي. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکیې او د روح دتصفیې دپاره جایز لذتونه هم په ځان ودروي یا یې ډېرکم کړي.

هغه بېلګه داسې ده چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرایض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاًمنع نه ده.

درسول الله(ص)په اصحابو کښې هم اغنیاء موجودولکه حضرت عثمان غني، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بیاطلحه اوزبیر یاداسې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځینې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډایانو کښې حساب شي. دوی به د ارښو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفینوله اسوده ژوند څخه یې کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختیاري دی. اسلام هغه دین نه دی چه دبشري فطرت اوانساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخې ئې بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دین په حیث په خلکو باندې عسر اوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آیات ۲۸۶او۱۸۵) داهغه آیتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامي قوانینو اساس یې ګڼلی شو. پدې آیتونو کښې له وسع نه زیات تکلیف له اوږو څخه اخیستل شوی او په دین کښې حرج نفي شوی دی. خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آیتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آیت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحریم آیت ۶۶)هغه حیاتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقایه ورپورې تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنیائي برخه هیره کړي یاپه ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وه او هره شپه به یې په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته یې وویل: (..... وَلِنَفسِکَ عَلَیکَ حَقٌ وَلِبَدَنِکَ عَلَیکَ حَقٌ وَلِزَوجَتِکَ عَلَیکَ حَقٌ........) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او ریاضت کښې افراط منع دی او رهبانیت نفی شوی دی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولي ټک ته کښیناستل ښه کار نه دی. که خوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هېڅ پرې نږدي. له دې آیت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آیت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه یې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای هغه کسان ستایلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۶۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کېږي او د اسلامی اخلاقو اساس ګڼل شویدی. د اسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړیتوب صیقلوي.

د اسلامي تعلیماتو غایه اسلامی تربیه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې یې نقش ډېر څرګند دی.

د اسلام ربتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر وحرکت یې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی. تامینېږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښیي هغوی دلوړو غرونولوړو څوکو ته ختیژي او تاریخي یادګار پرېږدي.

په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه ددوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کېږي معنا یې دا نه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت د مثل اعلی په حیث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو یې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګرله ډېرو فضایلو او محاسنو سره ډېر معایب او نقایص هم لري. دخیر و شر، دصلاح او فساد، د پاکی او نا پاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز و هلاکو هم د انسان په ښه و. دجوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم وجهل یې په وجود کښې داسې خوا په خوا وسې لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده د انسان وجود خوله خاورو پیدا دی مګر داورلمبې داوبو څپې او دهوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرور هم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې یې قهر، په قوت کښې یې ضعف او په پوهه کښې یې ناپوهی ځان ښیي.

دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره دا تم او هایدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.

که له یوې خواد بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دوا ګانې کشفوي له بلې خواد عالمي تباهۍ مواد او آلات تهیه کوي.

که د انسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه یې لیوان له عقل نه یې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیدا کېږي. عقل د انسان ډېره لویه شتمني او دټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډېر څه ورکوي مګرله دغه دنیایي عقل سره یو بل عقل هم په کار دی چه هغه انسان ته سړیتوب ښیي او سړی کوي یې.

داعقل ددین په رڼا کښې پیدا کېږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. دمعاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل له هرچا سره شته او نورحیوانات هم پکښې شه نه شه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعلیم ټولوته نه دی رسیدلی.
ډیر غولېدلي دي هغه کسان چه دین له عادي او معمولي عقل سره برابروي او دغي سطحي ته یې راټیټوي. ډیر ښه پوهیدلي دي هغه خلک چه د عقل لوړولو کوښښ کوي او د دین عالي مقام ته یې اوچتوي یعنې عقل متدین کوي او د دین په لاره یې برابروي. الهی کتاب (قرآن) د هغو متقیانو لارښودی چه په غیب ایمان ولري. (يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) په غیب باندې ایمان پیدا کول د دغه ظاهربین عقل کار ندی او د اعقل هیڅکله مومن کیدلی نشي. د اعقل د جسم او ځېټې خدمت ته پیدادی او د ژوند پاللو مهمه وظیفه ورپه غاړه ده چه په انساني نړۍ کښې ډیر لوی ارزښت لري او دنیا یې مرهونه ده مګر د معقولاتو له سرحد نه هغه خواته لیدل او په شه پوهیدل دیوه بل عقل کار دی چه ملاخورشوی ندی او د عارفانو په برخه دی.
د پښتو ژبې عارف او صوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

د دنیا په کار کښې هر سړی عاقل دی
چه سړي پرې سړی کیږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کیږي؟ دا سوال ښایي چه ظاهراً تحصیل د حاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر د بصیرت خاوندان پوهیږي چه ځینې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به یې د سړي وي مګر سیرت به یې د سړي نه وي او د شر و فساد جنبه به یې ډېره غالبه وي.
د اسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی د انساني فطرت په تشخیص کښې د غه د شر او فساد جنبه او د انسان شهواني غوښتني هرهرځای بیانوي او داڅرګندوي چه انسان باید د اخلاقي تهذیب او نفسي تزکیې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.
انسان د خدای خلیفه دی او د اسمان ملکې ورته په سجده پریوتي دي مګر انساني فطرت د ملایکو له خولې د اسې ښودل شویدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آیت ۳۰) یعنې په ځمکه کښې هغه څوک پیدا کوي چه په ځمکه کښې فساد کوي او وینې تویوي. سربیره په دې په ډېرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت د اسې معرفي شویدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اِذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعاً- سورة المعارج آیات ۱۹،۲۰ او ۲۱)
یعنې انسان بی صبره، بې ثباته حریص او بخیل پیدا شوی که شر ور ورسیده جزع وفزع کوي که خیر او د دنیا مال یې وموندنو بیا له ډیر بخل نه کار اخلی.
۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیر د مال په معنی دی چه انسان ورسره ډیره شدیده مینه لري.
۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا - الاسراء آیت ۱۰۰)
دا آیت انسان د اسې ممسک ښیي چه که د خدای د رحمت خزانې یې په برخه شي بیا هم ویریږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډیر حریص او ډیر بخیل دی.
۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ، أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى - العلق آیات ۶،۷) انسان چه ځان غني ووینې ارومرو سرکښي او نافرماني کوي.
۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ - ابراهیم آیت ۳۴) انسان هرګوره ډیر ظالم او ډیر ناشکره بنده دی.
۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا - الکهف آیت ۵۴) انسان له هر څه نه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنې جدل یې په خټه کښې ګډ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آيت ۳۷) انسان له بيړې او شتاب نه جوړ دی.
۸- (وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسرىٰ آيت ۱۱) انسان ډېر بې صبره او الپته دی.
۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آيت ۱۴) په دې آيتونو کښې هغه شهوانی ميني بيان شويدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان اوراوبوته غورځوي.
داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصيه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرايزو اوانساني طبيعت د اصلاح او تعديل دپاره دي او په ډېر صحيح تشخيص بنا دي.
دا چه په قرآن کريم کښې دصبرتوصيه بيابيا په مکرر ډول هر ځای شويده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابر اوسي او مظالمو ته تسليم شي يا ذلت ته غاړه کېږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي يا دخپل عجولانه فطرت په تقاضا په هرڅه کښې دومره بيړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت انديشی هېره کړي.
دقناعت درس هم له حراموڅخه دځان ژغورلومعنی لري او دتجاوزمخه نيسي، نه دا چه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته بې نه پرېږدي.
دا راز آيتونه چه انساني فطرت اوفطري غرايز مشخص کوي او ددينې لارښوونو محورېږي بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډېر وخت اوډېر کارغواړي.
لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسو يې ډېرښه خبردی:(وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آيت ۱۶) انسان په مطلق ډول زيانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنيک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصيه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زيان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زيان کښې چه ايمان بې راوړی اوکړي بې دي نيک کارونه، يوه اوبل ته ئې دحق توصيه کړې او دصبر توصيه بې کړېده.
دادی دانسان تشخيص او دعلاج نسخه.
داسلام دين دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د رياضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکيې او تطهيرپه وسيله کوي او له حرامو څخه بې پرهېزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دين داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مينځه وړي ځکه وايي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَديَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقويه کوي او دتقويې په وسيله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردين دنس اونفس په خوارولو اوضعيفولو دتقوی اوپرهيزګاری له لارې دشهوانی اونفساني امراضو مخه نيسي ياورسره مجادله کوي يعنی دنفس اوشيطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوږه يې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچا چه حيواني قوت زياتېږي   نفس شيطان لره هغومره مغلوبېږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو   په مړښت نشي داکارپه لوږه کېږي

****

کموي روژه غوښتنې شهواني   مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غايه همدغه ده نوځکه   روژه نه نيسي صغيرشيخ فاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دا یقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:

(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هېڅکله بې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.

دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اودشفاءالصدور دارو وموميي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد یاقلبی قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانونه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زیات دي.

(حُبُّ الدُّنيَا اوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَأسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین يې مخه نیولی شي.

په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دایثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن اوټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته بې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجرو باندې له ځانه زیاته پېرزوینه څرګنده کړه یعنې په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.

ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لړ او ډېر یوځای بل ځای وینو او په یو زړاوڅوسوه کاله کښې بې نښې نښاني لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا يې هم په وصف الحال کښې وائي:

داهنرندی چه خاورې څوک سره زرکا چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیي چه خاورې زرکړې او ددنیا شتمني زیاته کړي مګر دین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.

د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ولري دوهم هنر بې نه نصیب کېږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفوراو مردود وي داڅرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او داجتماع مزي ټینګوي.

دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړېږي مګرپه دغو لوښو کښې دحیات او به د دین ساقي اچوي اودین دی چه داخلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونیلي اوریښې تقویه کوي.

که اخلاقی تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډېر ژر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسېږي.

کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، كثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس كښې پيدا كېږي ديني پوهه او د اخلاقو كيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په كار دی چه هغه د انسان كبر او غرور د زړونو كينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی ٰ وهوس ناولتيا پاكوي.

كه دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو د سر و صورت ظاهري سپين والی او پاكوالی خو لولی هم لري او دمتمدنو خلكو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل كېږي.

دين يوازې دغه راز نظافت او طهارت كافي نه بولي او ظاهر بين ندی، د اسلام سپيڅلی دين د طهارت او تزكېې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه بې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نكوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دين كښې چه ژوره څېړنه وكړو په نهائي تحليل كښې دې نتيجو ته رسېږو چه د اسلامی هدا ياتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزكيه او د جسم او روح تطهير يعني پاكوالی دی.

تزكيه او تطهير هغه ټكي دي چه په قرآن كريم كښې په مكرر ډول راغلي دي او معنیٰ يې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده.

په دې ټكو كښې له هر راز نجاست خباثت او كثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذيب او د انسانيت لوړول يې لازمي نيتجه ده.

اديان عموماً پداسې وخت كښې دنياته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شويدی يعنی د دين ډېوه هروخت په تورتم كښې بله شويده او خلكو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شويدي.

د اسلام د ظهورپه وخت كښې هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ككړ و او په ډېر تورتم كښې يې ژوند كاوه، فحشا او منكر نهائي حد ته رسيدلی و، د حلال او حرام فرق نه و، د خير و شر معيار ازلام يعني د فال غشي و، د خدای كور بتانو نيولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل كيده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندۍ ښخول، ضعيفان غلامول او د حيواناتو په څېرېې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای كښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئيل امين د اوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آيات ۵-۱) يعنی له برستني پاڅېږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاكې كړه او پليدي لرې كړه.

په دې وحی كښې د تطهير مكرر امر دا ښيي چه پاكيدل او پاكول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت كښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستۍ په معنیٰ او د پليدۍ په معنی استعمالېږي او مفهوم يې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول د جامو پاكولو امر وشو چه د ځان پاكولو امر پكښې دلالتاًموجود دی ځكه چه پاک كالي په پاک بدن اغوستل كېږي په دغه ظاهري پاكوالي پسې په بل آيت شريف كښې له (رجز) څخه لريوالی باطني پاكوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه د نزول په اعتبار يې د قرآن كريم مطلع ګڼلی شو د تطهير او تزكيې اهميت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام كښې د مراد ټكی دی.

په سورت (الاعلی) كښې دادوه آيتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آيات ۱۵-۱۴) اول تزكيه او بيا د خدای ذكر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی یې بری او مقصد ته رسیدل دي.
په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره څو شیه ذکر شویدي چه یو یکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آیتونه دا دي:
(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان بری مومي او مقصد ته رسیږي چه په لمانځه کښې وېره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، د مالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.
په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ د فلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا اوه شیه وښودل شوه تطبیق یې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډېره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو د لمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو د لفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقي تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه د زکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه د مسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یو مردار عمل دی او ځان ساتل ترینه تزکیه ده ځکه پښتانه هم د غسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او د تزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، د خدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښیي چه د تزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) یوازې د نفس تزکیه د فلاح وسیله ښودل شویده.
په سورت (التغابن) کښې دا آیت شریف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) د عبارت په تغیر هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه یې له بخل څخه پاک وي او د نفس تزکیه یې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم د خدای د پاره د مال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (الليل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال د ځان د پاکولو د پاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو د مومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) د فلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډېر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسیدل دي.
پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المايده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطاني عملونه دي او ځان ساتل ترینه د فلاح موجب دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت۱۵۱) په دې آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډېر وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او ده مدغه مقصد دپاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډېر ښه څرګند وي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت يې پوه کړي او پاکيزه يې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۸-۱۷) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. دموسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائي چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکيه او تطهير ددين کاردی او پيغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه دخلکو فاسد اخلاق اوناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې يې صفائي او دخير واحسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې دانسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کار يعنې دنفس تزکيه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) يې دنمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح يې په سولی وخيژاوه.
دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هر څومره خرافاتي وي بيا هم د جامعې په ذهن او دماغ يې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين يې په فنا محکومېږي.
يو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر يې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.
زمانه چه کار يې تغير راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولوالعزمه پيغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.
حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې دډېروکړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې يې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت يې ډېر ټينګ ايمان درلوداو دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان يې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات يې بدل کړه. دخدای کور (کعبه) يې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه يې صفا کړه، اجتماعي مفاسد اوناولي عقايد يې محوه کړه او سيئات يې په حسناتو له مينځه يوړل.

کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته دخپل کور د پاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک يې له شرک او بت پرستی نه پاک کړه نو بيا يې قرآن کريم پاکانو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۹-۷۷) ددغه کتاب دنيولو د پاره پاکي منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.

داطهارت دخداى پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرآ آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شوي دي.

داهل بيتوله تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو دصالحو اعمالو په اجراکولو داخلاقو په تهذيب او دنفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

دديني پوهانو له جملې څخه يوتن (شاه ولى الله) وايي: پيغمبران داخلاقو، تهذيب او نفس تزکېې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم دخالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر دعلم او فلسفې معلم ندى د انسانيت مربي او اخلاقي رهبر دى ځکه د نفس تزکيه او دروح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(بُعِثتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخلَاق) الله تعالى هم د د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)

ددې د پاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله دکامل انسانيت مثل اعلى شي او خپل عالي کردار د هغوى د پاره سرمشق وګرځوي يعني په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا، دايثار او قربانۍ او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوى بدلون راوستلى شي. امت جوړول او تربيه کول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې دژبې په سر يو څه زده کول دومره ګران کارندى مګر په خلکو کښې څه پيدا کول، په زړونو کښې بې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنوو عقايدو منل ډېر ګران کارندى.

يو سړى کولى شى دالفاظو او کلماتو په وسيله خلکو ته دعفت، تقوى او رياضت مفهوم او معنىٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړ کړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې بې تمثيلول ځان خوارول او له نفس وشيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نو بيا په کار دي چه پخپله بې هم ولري يعني اول بې په ځان کښې پيدا کړي بيا بې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دى. کيدى شي چه دقلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سود خور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حيا سړى نورو ته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.

پاک خداى اسلامي امت په امر معروف مامور کړيدى مګر هغه واعظان او ناصحان بې تهديد کړيدى چه نورو ته دنيکۍ امر کوي او ځانونه بې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لارې سړى له دينه نه وي منع کړى چه نور سمې لارې ته راوبولي بللى بې شي مګر په سمه لارئې بيولى نشي. خلکو ته دحق توصيه او دصبر توصيه بايد له قرآنى ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وى: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډېر ګران کارندى مګر د امرمعروف اهليت او صلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګران نه ګران کار دى.

حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم بې په سمه لار وخوځاوه او ډېر عالي اخلاق بې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يو مهم علت بې دا و چه په خپله دکامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقى معجزه بې عالمونه مسخر کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم کسان چه معجزه د نبوت شرط ګڼي او معجزه د علت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو د شق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه د رسول الله (ص) عظیم خلق داسې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار تر نه نشي کیدی.

ځینې خارق العاده کارونه شته چه د سحر وافسون په وسیله دیوه او بل له خوا وخت په وخت ثرګند شوي او د حیرت وړ ګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) د نخشب په شاوخوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلور فرسنګو پورې بې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه داسې وسیله راپیدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوریدل کیدی.

داوسنی علم مطابق د مسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځینې د تعحب او حیرت وړ کارونه کیدی شي د دې عصر الو تکې او فضائي بیړۍ هم د سلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړاو انسانیت بې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یوزر او څلورسوه کالو کښې بې خپل اعجاز ساتلی دی.

د معجزې په اووشرطونو کښې یو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري یعني که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت یا نبوت دلیل (معجزه) مې دا ده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حیث د امامت وړ وښود او د خلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې بې معجزه آسا بدلون راووست، د ده د رښتیانې ادعاډېر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله د رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې بې ما ته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چه کړي نه بې دي ویلي چه ولې دې وکړه، کوم کار مې چه ندی کړی بیا بې هم داندی ویلی چه ولې دې ونکړ، له یوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې د غه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېر علم او تربیت خاوندان هم له خپلو ډېرو ګرانو زامنو سره دغه شان رویه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. دا کیدی شي چه یوه زړه سواندې مهربانه سړی کله د عفوې او حلم ډېر عالی مثال قایم کړی حتیٰ چه د خپل ځوی قاتل یا خپل قاتل د مرګ د سلګیو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختلفو احوالو کښې د غومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امر دی.

د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ بې زخمي او کړم شو نو اصحابو د ډېر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د دښمنانو د تباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائي مګر رسول کریم صلی الله علیم وسلم وفرمایل زه د لعنت ویلو او ښیرو کولو د پاره نه یم راغلی بلکه د رحمت په حیث سمې لارې ته د بلنې د پاره استول شوي یم. (اَللّٰهُمَّ اِهدِ قَومِي فَاِنَّهُم لَايَعلَمُونَ). د هغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې بې د قتل په اراده توره راواېستله، هغې یهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ د عفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

د رسول الله (ص) کرم او سخاوت د کیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او د خپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ویلی شو چه سخاوت نه وایثار و چه مقام او منزلت بې له سخاوت نه ډېر لوړ دی.

له خپل ډېر مال نه لږ څه نورو ته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجید کښې بې ستاینه شویده: (وَيُؤْثِرُونَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آیت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله(ص)درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهؤ مګر دا د بيوسۍ په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه بې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه ډېر شخوند او ډېر خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي اوبد ورته وايي قرآن کريم په ډېر وضاحت اوصراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين بې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب اونبوي سنت بې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان بې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني اوفقير مسئله په ښه شان حل کېږي.

د رسول الله(ص)دژوند عملي اړخ همدغه وجه د دنيا مال بې لکه غليم خپل کورته نه پرېښوده اونه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به بې ويشل اوتش د قوت لايموت په اندازه بې ډېرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه بې بې حسابهؤ. وايي چه دحنين په ورځ رسول الله صلی الله عليه وسلم صفوان بن اميه ته دپسونو دومره رمې وبښلې چه يوه لويه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ بې ابو سفيان ته ځلوېښت اوقيې سپين زراو سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاويه اويزيد ته او حکيم بن حزام ته بې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکيم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه بې هم ورکړه.

دغه شان نورډېرو کسانوته لکه: نصر بن حارث، اسيد بن جاريه، حارث بن هشام، قيس بن عدي، سهيل بن عمر حويطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عينيه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعيد بن يربوع، عثمان بن وهب اوهشام بن عمرته په دغوبخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس اوچاته ځلويښت اوښان ورسيدل اوعباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی بې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله(ص)پخپله خپل کورته هېڅ يونه وړل او اهل بيتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ايا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل اوپه نوروباندې دکرم او احسان بارانونه وروړل معجزه نده؟ څوک چه په يوه ورځ دغومره فياضي لري کله چه له دنيانه رحلت کوي هرچاته داڅرګندېږي چه په کورکښې بې داوربشولهډوډۍ پرته نورڅه نشته اود جنګ زغره بې په يوه يهودي دکورد نفقې دپاره ګروکړيده، دغه راز غيرعادي ژوند چه انساني غرايز بې مهار کړي و او عادي عقل ورته حيران حيران کتل خارق العاده امر دی.

دشرک اوبت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف اويوله بله مخالف قبايل چه لوښي به ئې ژوندي ښخولې او ابوجهل بې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحيد په يوه کلمه راغونډول او يو داسې ملت او امت ترېنه جوړول چه اسلام په اسيا، افريقا او اروپا کښې خپورکړي اودجهان دين اوآئين بدل کړي که معجزه نه وي نوڅه به وي؟

دا منوچه فاتحين او جهانګيران په دنيا کښې ډېرپيدا شوي چه خپل پريوتې اوبې نام ونشانه قوم بې تاريخ ته بريالی او توريالی ښودلی او خپله امپراطوري بې په نوروقهراًمنلې ده مګر ديوه ملت معنوي اوروحي سويه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانيت معراج ته رسول دچنګيزاوهلاکو، دااسکندر او ناپليون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله عليه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي بې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوندی چه بشري تاريخ بې کامل مثال نشی ښودلی.

په زور او قوت ډېرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول اوضعفيانو مرسته که څه هم دخير و احسان عالی مثال دی مګر اعجازندی، خوغلامان اوضعيفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې بې لوړول او يو حبشي دنيک عمل په وجه له قريشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيدبن حارثه:

درسول الله(ص) په مواليوکښې زيدبن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله(ص) ته يې بخښلی و. رسول الله(ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی يې وګاڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه داآيت: (أُدعُوا هُم لِآبَائِهِم) نازل شو او پس له هغه زيدبن حارثه وبلل شو.

کله چه د زيد پلار حارثه او تره يې کعب د زيد په لټون مکې ته راغلل او دی يې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه يې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هېڅوک يې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښېنښوده او رسول الله(ص) يې ترهرچا بهتر وګاڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد و مګر بيا هم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او د کفائت له نعمته محروم و.

دمواليو له جملې څخه هيچا ته دا حق حاصل نه و چه د قريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډېر سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه يې له مينځه وړل يوازې تقوی او نيک عمل يې د فضيلت معيار ګاڼه او بس. ځکه يې دخپلې ترور لور (زينب دجحش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت يې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد او مترقي هيواد کښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړ مګر هغه توافق چه د ښځې او مېړه ترمينځ په کاردی او په نفسياتي کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجود نه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ او څه موده وروسته زيد دزينبې د پرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ځرګنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړاو داعقد فسخ شو.

رسول الله(ص) دخدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمي زړه ډېره ښه پټۍ ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته يې ورکړاو ددغه کار عار يې له مينځه يووړ.

دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله(ص) دڅې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره لېږل او دا دمسلمانانو لومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير او مسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله(ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجه ورور او د پيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالدبن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنې دقريشو سرداران چه جنګی مهارت او قابليت يې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله(ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته يې لېږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصار په ډېرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه د اسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوې ځلمې لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډېر ښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربیه او دفداکارۍ روحیه په خپلو پیروانو کښې پیدا کول چه ډېر لوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داولیت او الویت حق لرونکي دېته حاضر شي چه د اسلام د خدمت د پاره د موالیو له جملې څخه له ځانه ډېر کشر سړي په مشرتوب ومني او د هېڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کار نه وي نو څه به وي؟
د رسول الله (ص) دغه امر په داسې وخت کښې صادر شو چه دی د مریضۍ په بستر کښې و او د لښکر له خوځیدو نه د مخه یې ظاهري ژوند خاتمه وموند او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړی خلیفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صدیق(رض) په انتظامی چارو ډېر زیات مصروف وا و ډېر مشکلات یې په مخکښې و بیا یې هم د رسول الله (ص) په امر کښې تاخیر جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه یې د اسامة د حرکت د پاره لازم ترتیبات ونیول. خلیفه په خپله له دغه لښکر سره د مشایعت او وداع د پاره له مدینی نه د باندې پیاده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و ، هغه که هرڅو مره اصرار وکړ چه یا به خلیفه هم په آس سپرېږي یا به دی له آس څخه کوزېږي خو حضرت ابوبکر صدیق(رض) قسم یاد کړ چه نه به ته کوزېږي او نه به زه سپرېږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستۍ او مشورې ته ډېر احتیاج درلود او هغه یې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې کیدی ځکه یې اسامة ته وویل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پرېږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خلیفه سره پاتې شو او نور لښکر غزا ته روان شو. دا و د رسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه د خپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې یې درلود او په ډېر قوي ایمان یې د هغوی نفسي او شعوري حالت بیخی بدل کړی و.
د رسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تریوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحیه مخ په ترقي روان و مګر د حضرت عمر (رض) د خلافت له ختمیدو وروسته اسلامي تربیه او اسلامی اخلاق مخ په ټیټیدو شوه او ښکاره تغیر پکښې راغی.

حضرت ابوبکر صدیق (رض):

د اسلام لومړی خلیفه چه د رسول الله (ص) له وفاته وروسته د خلافت لوړ مقام ته ورسیده ، دغه لوړ او عالي مقام د ده په وضع او حال کښې هېڅ تغیر پیښ نه شو کړی او څنګه چه و هغسې و ، خلافت او ریاست په هرسړي کښې ارو مرو یو څه تغیر راولي ، هر څوک چه اولو الامر شي او خلک یې په اطاعت مکلف شي د جاه وجلال او شان وشوکت له اغیزې لاندې راځي او باید چه راشي مګر د رسول الله (ص) ځینې اصحاب له دغه تاثیر لاندې رانغله او له ډېر اقتدار سره بیا هم متواضع متقیان او د خدای د مخلوق ربښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړی شو چه حتی د ابوبکر صدیق(رض) د استوګنې په کور کښې څه جزئي تغیر راولې په خپله دی خو لا پرېږده هماغه وړوکی کور چه له مدینې نه د باندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم د ده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پیاده او کله په خپل شخصي اس مدینې ته راته ، پس له خلافته یې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و یعنې د بیت المال په اس نه سپریده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بیت المال نه څه وانخلي او د خپل لاس په ګټه ژوند وکړي یعنی د خلافت د چارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او یې معاشه د غه درنه وظیفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و یې ویل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته باید د ځان او خپل عیال د قوت په اندازه له بیت المال څخه معاش واخلې او هغه معاش هم خلکو د کفایت په قدر وټاکه خو کله چه خلیفه وفات کیده نو امر یې وکړ څه چه ده له بیت المال څخه اخیستي دي د ده له مال څخه دې بیت المال ته مسترد شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو دمرستې په لړ کښې دیوې ضعیفې کونډې مېږې ورته لوشلې له خلافته وروسته بې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خلیفه چه دکسری اوقیصر دوه لوبې امپراطورۍ بې له اغیزې لاندې شوې او د مسلمانانو بیت المال دده په وخت کښې لـه حده زیات غني و بیاهم ده خپل نفس ددنیا لـه خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند بې ډېر فقیرانه و یوازې دانه چه مادي عیش اولذت بې په ځان حرام کړی و بلکه معنوي اواحساسي لذتونه بې هم په نفس درولي و.
وايې چه یوه ورځ دغه ستر خلیفه چه دعدالت له هیبته بې د زورورو زړونه رپیدل د اوبومشک په شاکړی و چه خلکو ورته په حیرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول بې ورتـه وویل: داڅه کوې؟ خلیفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پیدا شوی غواړم چه ذلیل اوحقیر بې کړم.
همدغه خلیفه چه دحج دفریضې په اداکولو کښې بې له خپلو ملګرو سره شپاړس دیناره مصرف کړي و دتاسف په ډول بې وویل: بیت المال ته مو ډېر زیان ورساوه یوخلیفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمـه لـه بیت المال څخه اخلي اوپه قوت لایموت قناعت کوي باید شپاړس دیناره مصرفول له حده تیری وګڼي.
دحضرت عمر(رض) دغه سختګیري یوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته بې کافي معاشونه ورکول مثلا عمـاربن یاسر دکوفې والي ته بې په میاشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نیم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبداالله ابن مسعود ته بې یوسل درهمه او د ورځې دیوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنیف تـه یوسل اوپنځوس درهمه اوپه ورځ کښې دپسه ربع.
حضرت عمر (رض) د اسلامی روحیې په بنا داسیاست ډېرښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان بې کـه موالی هم و له هغو قریشونه ډېرښه ګڼل چه اسلامی پایه به بې ټیټه وه اوضعیفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.
په همدغه اساس بې عماربن یاسر چه دموالیو له جملې څخه ودکوفې والي کړی و.
وائي چه یوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفیان بن حرب، سهیل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقریشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهیب اوبلال هم چه دموالیوله جملې څخه و دخلیفه دلیدو په انتظار کښې شریک و، خلیفه اول خپل حضورته صهیب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتی شو، دابوسفیان پزه لـه ډېر قهره وپړسیده اوپه ډېرتاثر بې وویل: داسې ورځ هم راورسیده چه مریان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.
دحضرت عمر (رض) دغـه کـار تصادفي یـاغیر ارادي نـه و هغـه پـدې ډېرښـه پوهیده چه داکـار دقریشو پـه سردارانو اوخصوصاً پـه ابوسفیان څومره درنـه روحي اونفسیاتي اغیزه لـري مګـر اسلامي روحیـه اودیني مقدسه غایـه پـه ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او دیانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.
دقرآن کریم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعیفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولو اوذلیلولو بیان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آیت ۲) همدغـه اسلامي روحیه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعیفانو سره احسان وکړو او پیشوایان بې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان بې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعیفانو له لاسه هغه عذابونه وښیوچه دوی تربنه حذر کاوه.
دادی دخدای هغه قانون چه قرآن بې بیانوي او د الهي سنت په حیث تاریخي سابقه لري.
حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډېرښه تشخیص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام بې باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښې ولیدل چه د قریشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وویل: (مَالِقَومٍ یَستَاْ ثِرُونَ عَلیٰ خُدّامِهِم) یعنی نه ښایی چه یو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بیا یې خدمتګاران په یوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښېنول او دغه امتیاز یې مردود وګانه.
دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې یې دمکې عامل او په او سنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه یې ترې وکړه چه دخپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللّهَ یَرفَعُ بِهذَالکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای ددې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه د استفهام دپاره وه. او غوښتل یې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر دکوفې والي کاوه او ولې به یې صهیب او بلال له ابوسفیان نه دمخه خپل حضور ته غوښتل. بله دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک دخلافت دپاره مناسب وي او دشورى په غړو کښې درته کوم یو ډېر وړ معلومېږي.
ده وویل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولیٰ اَبِی حُذَیفَة حَیّاً لَوَلّیتُهُ) که سالم د ابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به وړ ګڼلی و. د شورى غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایې حق یې ورکړي نه و مګر په شورى کښې یې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده یې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته یې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته یې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله د اعتراض په ډول وویل: زه په ډېرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر د هغه معاش ډېر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډېر ګران و او پلار یې هم ستاله پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډېرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه و جلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډي شي په اخلاقو کښې یې بدلون راځي او روحاني تعلقات یې کمېږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص و هوس غځونې شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه یې د سبا ورځې د پاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیر خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې یې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسيلې په حيث مسلک له سياست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بيه يې سياسي کاميابي لويه ناکامي ګڼله.
دی په دې پوهيده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص دهغه چا ملګري کېږي چه ددوی ضميرونه په پيسو رانيسي يا يې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکارنه کاوه او سمه لاره يې نه پرېښوده هيڅاته يې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه يې څوک په طمع کښې ساتل.
کله چه ده ته دده ورور عقيل په ډېر لوی اميدراغی چه له بيت المال نه دومره څه ورکړي چه نيستي يې غوڅه شي نو ده امام حسن ته وويل: زمابرخه چه له بيت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه يو جوړ نوي جامې اونوي پڼې ورته واخله، همدغه عقيل چه له ده نه خوابدی حضرت معاويه ته ورغی هغه له بيت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
د سياست تقاضاهمدغه وه چه ورور له وررور نه په دغه ډول بيل کړي مګر ديانت او مسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبيت المال پيسې د سياسي مصلحت دپاره ولګوي.
حضرت علي به ويل: زه پوهېږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقيده هغه څوک بريالی نه و چه ګناه پرې بريالی شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجايزه طريقه اووسيله يې غلبه حاصلوله.
يو مصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سياسي مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړيو خليفه ګانو په لاره مستقيم لاړشي او هيڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اوديني احساسات بايللي وچه دهغوی په زمانه کښې يې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پيدا شي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغير په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بايلود اونتيجه يې دا شوه چه بالاخره يزيد او يزيديان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بيخي فاسده شوه.
درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفې والي زياد ابن ابيه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بيتو ته کنځلې وکړي اوفحش وو ايي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډېرې بې رحمۍ به وژل کيده حال داچه قرآن په ډېر صراحت خپل پيروان له کنځلو نه ډېرسخت منع کړيدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آيت ۱۰۸).
زياد ابن ابيه دکوفې والي هغه سړی وچه مورېې (سمية) له ابو سفيان سره بې نکاح شپې تيرولې اورسمي ميړه يې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابيه ويل کيده او معلوم پلار يې نه درلوده.
ده د دې دپاره چه نسب يې له معاويه سره ګډ شي او دهغه ورور وبلل شي په رسمي محفل کښې يې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفيان ځوی دی او دخپلې مورله رسمي اوقانوني ميړه څخه ندی پيدا شوی او داد اخلاقي انحطاط ډېربرجسته مثال دی.
درسول الله (ص) ډېرګران لمسی امام حسين(رض) دزياد ابن ابيه په امر له اويا تنو ډېرو نژدو خپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقيقت ډېرښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې يې دخپل سر په سودا په ډېرې ايمانداری اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډېرسخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډېروزياتو غشو ويشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.
داسلام په تاريخ کښې که څه هم ديزيديانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو اوناوړه اعمالو يو طغياني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ويلی شو مګر دغو ټولو شوموحوادثو ونکړی شوه چه داسلام عميق معنوي تاثيرات بيخي له مينځه يوسي اوداسلامي اخلاقو جرړې وباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه معنوي اوظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپيره ډاګ کړ او ښاروي بې پکښې وشرول مګرله ښاورولاندې نيلي ريښې بې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډېرښه بوټي وټوکيدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبدالعزيز دحضرت عمربن خطاب ډېرښه پيروګڼلی شو.

عمر ابن عبدالعزيز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامي روحيه ئې په ډېرښه شان تمثيل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واکې په لاس کښې ونيولې منبرته وخوت اوداسې ئې وويل:
((...... زه په يوه داسې کارکښې له ازمينبت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تاسوهم دانتخاب له لارې دا کارماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړاو تاسو اختيار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاوياړو اې اميرالمومنينه !
وروسته تردې خليفه بياخلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې يوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښايي چه هغه دخالق په معصيت کښې وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی اوکه له خدايه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نوبيازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبدالعزيز سمدلاسه دتېرو مظالموپه ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه ميراث پرېښی وهغه ئې دمسلمانانوبيت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قيمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه وروايستله، کومې ځمکې چه يو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې يوازې يوکاريزئې چه په سويدا کښې په خپلو پيسو ويستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې يوسل اوپنځوس ديناره کله لږکم کله لږزيات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله يعني له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل اوټول عايدات ئې همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمرابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمرابن عبدالعزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قيمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دووخبروکښې هره يوه منې اوهغه داچه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره ياماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسېږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه يوه کوټه کښې نشوياتې کيدی.
فاطمې وويل: يا اميرالمومنينه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه اوبل سره جمع شوي و اودبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بياقايم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزيز وفات شواو يزيد ابن عبدالملک اميرالمومنين شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وويل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: مادعمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهرپه خپل اهل وعيال وويشل اوله بيت المال نه بيا شخصي ملکيت اوعين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځينې ممثلين چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم دخپل سيرت اوعمل په وسيله په خپلو پيروانو کښې پيدا کړي و.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډېر ګران و او ايمان بې پرې راوړی وپه ورځني ژوند کښې ځانته په کوم شخصی امتيازنه وقايل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم اوتربيت وچه اغيزه ئې دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حيثيت او ماهيت لري.
دا اغیزه کله لږ او کله ډېره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې د کامل انسانيت مظهر بللی شو چه ځينې نور مثالونه ئې دادي:

ابو عبيده بن جراح:

د رسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو عبيده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پيغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمير لا څلويښتو تنو ته نه و رسيدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله (ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شميرلی و او د امين الامة لقب ئې ورکړی ؤ.
دغه جليل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صديق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن وليد مقرر کړ او ده ته ئې وليکل زه په دې نښه پوه يم چه ته په ديني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل يې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت اوزيرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امير کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سرمه غړوه.
ابو عبيده چه د نبوي اخلاقو په پيروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه يې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې د خدای د پاره جنګيده، حسد اورقابت په ده باندې څه بری ونه موند يعنې دی غالب او نفس وشيطان مغلوب و ، همدغه حقيقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قايد په حيث په عمواس کښې ؤ او هلته ډېره سخته وبا ولګيده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امين الامة (ابو عبيده) وويريده ځکه يې يو خط ورو ليږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تا ته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسيدو سره سم راروان شه او ما ته ځان راورسوه)).
ابو عبيده چه خط ولوست پوه شو چه خليفه دی د څه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خليفه ته وليکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر يو تن يم او ځان را باندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ يم چه دوی سره د خدای امر او قضا ته منتظر اوسم، اميد دی چه اميرالمومنين ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کيدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په ميدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابو عبيده دغه ثبات او په دغسې حال کښې د خليفه د امر له تعميل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ايمان او قضاوقدر ته کامل تسليم غواړي. کيدی شي چه ډېر توريالي اشخاص هم چه له ويستلو تورو څخه نه ويرېږي. له وبا څخه وويرېږي او د دولت دمشر دغه راز له لوريني ډک امر په ډېره بېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن وليد:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هيڅکله ئې شکست نه وخوړلی او د جنګ په چارو کښې د عزم و تدبير او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر و قوماندان و چه دوهم خليفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړ او په عوض ئې ابو عبيده بن جراح د لښکرو مشرو ټاکه نو بيا خالد ديوه سپاهي په حيث د ابو عبيده له قيادت لاندې ددين د اعتلاد پاره هماغسې جنګيده او د مقام ومنزلت د غه ظاهري تنزيل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
د خالد هغه حيرانوونکي فتوحات چه د جنګ په ميدانونو کښې ئې په برخه شوي و اوده ته ئې ديوه لوی قهرمان حيثيت ورکړی ښائي چه د تاريخ په اوږدو کښې د نورو هم نصيب شوی وي مګر د نفسي اغيزو او د انساني غرايزو په مقابل کښې د غه اخلاقي بريالیتوب ډېر نادر او نايابه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام ابو حنيفه:

داسلامی اخلاقو په لړکښې دصداقت اوراستکاری، دتقوی اوپرهیزګاری یو ښه مثال ددغه مجتهد امام دتجارت قصه ده. ده دخپل معیشت دتامین دپاره دتجارت پیشه غوره کړې وه اوحفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې شریک و ، یو ځل امام ابوحنیفه یو څه کالي دپلورلو دپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړچه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچائې چه خرڅوې باید اول ورته دعیب یادونه وکړې اوبیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر دعیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریداردې له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هېرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود اوبل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و ، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئې په څلورسوه واخیسته اولاړه مګرپه لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چه چپنه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل ددې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅېږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډېر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابو بلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادونې وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفداری په تورله څوتنو خوارجو سره بندي شو ، بندیوان ددغه زاهد اوعابد بندي معتقد شو او د قرآن تلاوت ئې ډېرخوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي اوکله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کېږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډېره بېړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان د حاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابوبلال چه دبند یوان داحسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډېرګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم اوتیري مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چا تعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نو مدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شو نو اسلم بن

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرعة ئې له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئې وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کېږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق او ظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلویښتو تنو دوه زره تنو ته ماتې ورکړه او ابن زیاد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئې ډېر زیات و راټه عباد بن احضرئې له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شو یعنې لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډېر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شو چه دمازدیګر لمونځ قضا کېږي ځکه ئې پیشنهادو کړ چه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړو او پس له لمانځه بیا پیل کوو. عباد هم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې یا ډېره چالاکي وکړه یاد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرېښنود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قیام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهیدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلویښتو تنو بریالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحو کښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسیاست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر او عمر او دجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبیده او خالد ممتاز شخصیتونه جوړکړه، په تجارت او مالي مسایلو کښې ئې خپلو پیروانو ته دصداقت او ایمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله او مبارزه کښې ئې علي او حسین ابراهیمي قربانۍ ته تیار کړه او دابوبلال دکارنامو په شان ډېرې حیرانوونکې کارنامې ئې تاریخ ته وسپارلې.

دصدر اسلام نیکان او صالحان به پرېږدو ګنهګاران به ئې وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربیې پرې څه اثر کړی و؟ په اصحابو اولومړنیو مسلمانانو کښې هم ځینې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شویدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمیر اووجدان په حکم ښکاره کړیده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بریده روایت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغی او وئې ویل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمایل: لاړشه! له خدایه بخښنه وغواړه او تایب شه! ماعز ولاړ اولږه شیبه وروسته بیا راغی او هماغه څه ئې بیا وویل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پیدا کړه ترڅو چه څلورم ځل ماعز بیا راغی او د (تطهیر) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته داځل وفرمایل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وویل له زنا څخه پیغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وویل شوه نه مجنون نه دی بیائې تپوس وکړ آیا شراب ئې څکلي دي؟ یوتن ورنژدې شو او ویې ویل د شرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بیا په زنا اقرار وکړ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د رجم حد پرې جارې کړ او دماعز ژوند ختم شو.

دوه یادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمایل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تایب شو چه که توبه ئې په ټول امت تقسیم شي ګنجایش لري، تردې وروسته یوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پیغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصیه وکړه، هغې وویل ماهم دماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوې یم.

رسول الله (ص) ورته وویل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځهٔ ئې دانصارو یوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی اود حمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمایل اوس ئې نه رجم کوو چه اولادئې صغیر پاتې کېږي او څوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه یوتن پاڅیده اود طفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخیست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وینو ووینځله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا د ځان دپاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.
د اسلامي اخلاقو له بحثه وروسته د اسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف یو له بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کېږي.
هغه کسان چه دین ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ایجاباتو او ضرورتونو مولودئې ګڼي وايي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل او زماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف د اسلام د دین منحرف او مخدر شوی شکل دی.
ځینې وائي تصوف د سامي دین یعنې اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړی او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه د تصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځینې کسان د تصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځینې ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي او صحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه و سلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد او ریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترینه انکار نشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجز کړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري.
همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځینې مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نور څه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئې واخیست او مسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیا هم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص او تمیز کیدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډېرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه د علم و معنی او د روحانیت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او د اسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامي تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لا اله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا د دین ظاهري شکل او صورت دی چه د اسلام ارکان بلل کېږي.
ایمان چه د دین روح ئې بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو د قیامت په ورځ او د خدای له لوري د خیر او شر په قدر باور لرل دي.
احسان چه د دین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هر څه او هر حال کښې ئې حاضر او ناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وايي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دا دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عِندَرَسُولِ اللهِ (ص) ذَاتَ یَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُبَیَاضِ الثِّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشَّعرِ لَایُرىٰ عَلَیهِ اَثَرُ السَفَرِوَلَایَعرِفُهُ مِنَا اَحَدٌحَتّیٰ جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلیٰ رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَّیهِ عَلیٰ فَخذَیهِ وَقَالَ: یَامُحَمَدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلام فَقَالَ رَسُولُ اللهِ الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا اِلهَ الا اللهُ وَاَنَّ مُحَمَدًا رَّسُولُ اللهِ وَتُقِیمَ الصَّلوٰةَ وَ تُؤتِی الزَکَاۃَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجَّ البَیتَ اِن اَستَطَعتَ اِلیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجَبنَالَهُ یَسألُهُ وَیُصَدِّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِرِ وَتُ،مِنَ بِالقَدرِ خَیرِهِ وَشَرِهِ.
قَالَ: صَدَقتَ !
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِحسَانِ؟
قَالَ: اَن تَعبُدَ اللهَ کَاَنکَ تَرَاهُ فَاِن لَم تَکُن تَرَاهُ فَاِنَهُ یَرَاکَ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ السَاعَةِ؟
قَالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَابِاَعلَمَ مِنَ السَائِلِ.
قَالَ: اَخبِرنِی عَن اَمَارَاتِهَا؟
قَالَ: اَن تَلِدَ الاَمَةُ رَبَّتَهَاوَاَن تَرىٰ الحُفَاةَ العُرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَاءِ یَتَطَاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمَ انطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِیًّا ثُم
قَالَ یَاعُمَرَ ! اَتَدرِی مَنِ السَایِلِ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قَالَ: اِنَهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِّمُکُم دِینَکُم !)

یعني مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپینې وې وېښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرېې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبرته مخامخ کیناست زنګونه ئې د هغه په زنګنو ولګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښېښودل او ویې ویل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دی چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُاَن لا اِلهَ اِلا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدًا رَسُولُ اللهِ او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولري.
هغه وویل: صدقت رښتیا دي وویل.
مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دادی چه الله او د هغه په ملایکو، پیغمبرانو او د آخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن اوسې.
هغه صدقت وویل.
بیائې وویل: له احسانه می خبرکړه.
رسول الله (ص) وفرمایل احسان دادی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خو دې ویني. هغه وویل: له قیامته می خبرکړه.
پیغمبر وویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.
هغه وویل: د قیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله بادار ه وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړاوله یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! وپوهیدې چه سایل څوک و؟
ماوویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړ او دغه دري درجي يا مرحلي ئي را په ګوته کړي ځوک چه د احسان مقام ته رسيدلی وي هغه به ارو مرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلی شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښي هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښي دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړی وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه ايښي ده مسلمان شوی ئي خو ايمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو دري شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شريعت د ظواهرو د اصلاح دپاره، طريقت د ضمايرو د اصلاح دپاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح دپاره.

لومړنی اصلاح په توبه، په تقوی او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی.

علم هم د صوفيانو په نظر کښي په دوو ډولو دی: يو د وراثت علم بل د دراست علم.

تدريسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعليم له استاذ څخه يعني د ځان غوندي انسان نه زده کېږي.

علم وراثت هغه دی چه بي ظاهري وسيلي او واسطي د خدای له لوري د عبادات او ذکر و فکر له لاري د چا په نصيب شي.

د وراثت علم صوفيانو له دي نبوي حديث څخه را ايستلی دی:

(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللّٰهُ عِلمَ مَالم يَعلم) په دي حديث کښي ويل شويدی ځوک چه په علم باندي عمل وکړي نو خدای ورته په ميراث د هغه څه علم ورکوي چه دی پري علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذکر يي په دي آيت کښي شويدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آيت ۲۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه وچه موسی عليه السلام ته نه و ورکړشوی يعني موسی عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکی وچه قصه ئي په قرآن مجيد کښي راغلي ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راووړ چه د ټولو دپاره دی کله چه شريعت تقرر و موند نو بيا ئي حقيقت د خواصو دپاره نازل کړ چه د دين اعلی مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته و شو چه پيغمبر ته ډېر نژدي و او له کوچنيتوب څخه ئي د رسول الله (ص) تربيت حاصل کړی و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښي يو شمير داسي کسان وچه اهل سِر ګڼل کيده لکه حذيفه يماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئي خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفي طريقي چه نن را ايجي دي سلسله ئي بالاخره حضرت علی کرم الله وجهه ته رسيږي او سرحقله دی ګڼل کېږي. اصحاب صفه يعني هغه اصحاب چه له دنيا سره ئي علايق قطع او ځانونه ئي زهد و عبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړی مدرسي بنياد دوی کيښود چه رسول الله (ص) ئي پالنه کوله او د دوی د حال مراقب و، په دغه جمله کښي ځيني اهل سِر هم شامل و.

د اهل سِر له جملي څخه حذيفة يماني زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شويدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اي حذيفة ! ما ته ووايه چه په ما کښي څه نفاق شته او که نه ؟ دی وايي ما ورته وويل: اي اميرالمومنينه ! په تا کښي څه نفاق نشته.

بلـه دا چه کوم وخت دا آيت د عبيد الله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ۸۴) او په منافقانو باندي د جنازي د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډېر احتياط له مخي د مجهول الحاله کسانو د جنازي له لمانځه څخه ځان ژغوره او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترڅو به حذيفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود، د جنازې لمونځ به ئې نه کاوه، دا ځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقين هغه ته ښودلی و او په همدغه وجه په صاحب السِر ملقب و.
وايي چه حضرت علي به حذيفه له ځينو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهيدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حيث پېژندل شويدی دغه زده کړه ئې په يوه روايت له حضرت علي څخه او په بل روايت له حذيفة يماني څخه حاصله کړيده وايي چه له حذيفة يماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځينې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوريدلي هغه وويل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبرو خاص کړی يم نورو به له رسول الله (ص) څخه د خير پوښتنه کوله او ما به د شر تپوس کاوه چه شر څه شی دی، زه پوهيدم چه ترڅو شر ونه پېژندل شي خير نه پېژندل کيږي. تصوف او د حقيقت پوهه همدغه د سِر له خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

شريعت او حقيقت ياتشريع او تحقيق:

دصوفيانو فهم او نظر په قرآني آيتونو او نبوي احاديثو کښې دوه جنبې ويني يوه شرعي جنبه بله د حقيقت جنبه چه يو ته تشريع او بلې ته تحقيق وايي. دوی وايي کله قرآن او سنت يوځای شريعت بيانوی او بل ځای حقيقت يا بالعکس.
کله قرآن تشريعی جنبه ښيي او سنت ئې تحقيقی جنبه توضيح کوي يا سنت تشريعی جنبه او قرآن تحقيقی جنبه بيانوي هغه څه چه د خدای له لوري نازل شويدي رسول الله (ص) ئې په توضيح او بيان مامور دی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آيت۴۴) د قرآن دا آيت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آيت ۳۲) يعنې پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشريعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله (ص) دا قول: (لَن يَدخُلَ اَحَدُكُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
يعنې ستاسو هيڅ يو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقيقی جنبه څرګندوي چه د شريعت لاربښودنه هغه او د حقيقت داده.

همدا رنګه دا آيت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آيت ۳۰) تحقيقی خوا لري او دا حديث: (اِذا هَمّ اَحَدُكُم بِحَسَنَةٍ كُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشريع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقيد کاندي او کله قرآن سنت مقيد کوي. انسان بايد دوه سترګې ولري يوه د شريعت د پاره بله د حقيقت د پاره. د آيت او حديث ترمينځ معارضه هم په دغه صورت له مينځه ځي او څه اشکال نه پاتې کيږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
د قرآن تحقيقی برخه چه مطالعه کړو نو د تصوف او طريقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسليم، زهد، صبر، ايثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوا مخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدا رنګه اولياء صالحين، صديقين او داسې نور ټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آيت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آيت ۸). د خدای د ذکر او له ماسویٰ الله سره مقاطعه په ډېر وضاحت اعلاموي او ويلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخيستل شوی او د دين له يوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدين ابن عربي وائي د رجال الله کار دی. په رښتيا چه د دوی فهم او د نورو فهم ډېر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبد القادر جيلانی د قادريه طريقې خاوند وايي ترڅو سړی دا عقيده پيدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شيان بتان (اصنام) دي تر هغه په روحانيونو کښې نه حسابيږي.
سړی بايد له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسو نه ګوښی شي او غير له خدايه بل وجود ته قايل نشي. څنګه چه د اصنامو او موجوداتو مفهوم د دوی په نزد له نورونه فرق لري نور مفاهيم هم د صوفيانو په ذهن کښې بل شان دي.
د توحيد د کلمې مفهوم د اسلامي تصوف د درې مرحلو په اعتبار په دې ډول تغير موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)
۲- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)

کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله اونبوي احاديثو کښې کړيدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدی.

ابن عربي وائې کتاب الله اونبوي احاديث دخلکو دفهم مطابق يوظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي اوله دينه علاوه نور مفاهيم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.

په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر اوباطن، حد او مطلع لري تراوو بطنو يا اويا بطنوپورې. دايت ظاهر عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.

باطن ئې الهي عرفان اومطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر اوباطن پکښې يوکېږي.

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانونه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(فَاِن لَّم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلَیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ الّا فِی قُشُورِهِ کَمَالَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرّالّافِی قِشرِهِ)

څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس اودانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي داسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:

مـــــا ز قـــــرآن مغـــــز را برداشـــــتيم پوســـــت را بـــــا ديگـــــران بگذاشـــــتيم

په شريعت باندې ډېرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن اوافضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دځان دپاره دپيروۍ وړګني يوازې دفرايضو اداکول اوله محارموڅخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري دنفس و هوی متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسویٰ الله نه پاک ساتي.

وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفی (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟

شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شواو لږ غوندي وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبةآيت۱۱۱).

دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي داسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، اوحنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی دعلم کلام علما دي. داحسان مجتهدين صوفيان اومشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري دشريعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غيبت وکړي نو دطريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو دحقيقت له مخې ئې روژه فاسد ه شوه.

يو فقيه په اسلامي احکاموکښې ظاهرته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شرع ظاهرته ګوري، صوفي له ظاهرنه هغه خوا حقيقت په نظرکښې نيسي اوحال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به دکال په آخرکښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي اوپه دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر دآخرت ضرر ئې ددنيا له ګټې څخه زيات دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر دياتناً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلوله ځان سره ساتي مګر يو صوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي او دخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلګونو روپو نقد، جنس جايداد ونه ئې لرل او يوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډېر لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای د پاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډېره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصېږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعنې دسرو او سپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلورزرودرهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنزکښې حسابېږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول دخدای په لارکښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کورکښې دکال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان دزمان او مکان داختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او يونيم ئې لادکفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي دصوفيانو ډېرشديد مخالفين دي.

امام فخر رازي دصوفيانو ځينو فرقوته بدوائی. مګر اصحاب حقيقت دلوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځينې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماًښه ګڼي او په ډېر شه نظرورته ګوري ځينو خبروته ئې ښه تاويلونه پيدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائې ډېر صوفيان غوليدلي او لاره ئې ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډېر دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کېږي بيا هغه غلطی ښيی چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنیٰ کښې غلطيدل. ځينې لار ورکې صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو دخدای او دبنده ترمينځ دعبوديت او بندګی رابطه قايمه وي عبد او بنده ورته ويل کېږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کېږي او عبوديت له مينځه ځی.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان او پيروان دي له انبياو نه خدای ته نژدې او وړاندې بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي دهغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او اناالحق ئې ويلی دی.

۴- ځينې دجبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيار نه قايلېږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوزغيراختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطی په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې دا سلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.
مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو دفارسي مزدکی مذهب ځخه اباحیت دنصرانیت ځخه حلولیت، دهندي مذهب ځخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته رانښوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلې نیلې اورینښې یوله بله سره وتړلې.
وائي بایزید بسطامي (ابویزید طیفوربن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار دهندوانو دتصوف دعقیدې له تاثیر لاندې راغلی و. او حسین بن منصور حلاج دمسیحیت دحلول ځخه متاثر شوی ؤچه ده (انا الحق) ویل او دهغه ویناوه (لآ آلهَ الا آنَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَم شَانِی)ځینې صوفیان دشریعت ظواهرو ته په اصلي ارزښت قایل ندي او داسې فکر کَوي چه شرع حق ته درسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسیږي نو بیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتې کیږي.
مولانا جلال الدین بلخي هم دمثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسیږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او دخپل عجز او نیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړیدی. معشوقه مقابلتا ورته داسې وایي:

گفت معشوق این اگر بهر من است	گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضر و تو نامه خوان	نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشین	دفع کن دلالگان را بعد ازین
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد	نامه و دلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتدیانو دکمال وسیله ګڼي او داسې وایي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار	قوانین شریعت را نگهدار

د صوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډیر سببونه لري چه یو مهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمینو او صوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري دسیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شدید شویدی او کله ضعیف شویدی.
تصوف په ابتدا یعني دحسن بصري په زمانه کښې ساده او بسیط وچه په لږ و خلکو پورې محدود ګڼل کیده. وروسته ئې دآدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.
داحرکت په دوهم او دریم هجري قرن کښې دزهد په نامه پیژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې دکشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او د ادیانو داتحاد بنه پیدا کړه.

دصوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه، ورع، زهد ، فقر، صبر، توکل، رضا ، په هرمقام کښې صوفي ته یونفسي حالت اوباطني تاثیرپیدا کېږي چه (حال) ورته وايي اومجموعاً(احوال) بلل کېږي.
احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمینان حال، دمشاهدې حال، دیقین حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختیار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کیفیاتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختیار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلېږي.
دتصوف طریقې مختلفې او متعددې دي چه ضیا الدین ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښيي. جهاد یا مجاهده، شیخ نیول ، او دنفس معرفت ددغو ټولو طریقو مابه الاشتراک یعنی مشترک څیزونه دي.
مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر دصوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کېږي. دخدای په لار کښې مجاهده خدای ته درسیدو ډېره مهمه لاره او وسیله ده.
الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل دسبیل جمع ده دلارې اوطریقې په معنی چه دطریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چه باید شیخ اوپیر ئې دمرید دپاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر دهر مریض دپاره دهغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.
دتصوف له (۷۳) طریقو څخه څینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱- قادریه:

داطریقه چه دجنید دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږېدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.
په شرعي علوموکښې دتبحرخاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.
فقهي فتوی به ئې د امام شافعی او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي څینې ئې دادي:
دده له مور څخه حکایت شوی چه دروژې په میاشت کښې به دده د ورځې دمورتی نه روده، یوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نودعبد القادر دمورنه تپوس وشوهغې وویل تی نه روي، وروسته بیاخلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.
په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډېر عظیم نور ولید چه یوصورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:
اې عبد القادره ! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه ! لعینه ! لدې وینا سره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:
ماپه دغه ډول اویا تنه دطریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟
شیخ عبد القادر وویل دحرامو په حلالولو.
وايي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر دقضاوقدرپه باب خبرې کولې یو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تېر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شواو مخامخ ورته په لکۍ ودریده څه غږ ئې وکړ ماربیرته لاړ او خلک کوټې ته را ننوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شيخ په جواب کښې وويل مار راته وويل ماډېر اوليا په دغه شان ازمويلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چاکښې نه دی ليدلی. ما ورته وويل ته يوچينجی يې چه قضا او قدردی په حرکت راولي اوبس.
د شيخ عبدالقادر تصوف سني او طريقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخير، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه څلويښت اولاده ئې درلوده چه يوولسو تنوئې دده لاربښودنه او طريقه د آسيا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقيرانو، صغيرانو، وينځو او غلامانو سره مينه اوناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعيانو او اکابروته هيڅکله نه پاڅيده اونه د وزير او د سلطان دروازې ته ورته.

۲ - رفاعيه:

دا طريقه سيد احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شويدی. بني رفاعه د عربو يوه قبيله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زيات و او په حيواناتو هم ډېر زهېرو حتی چه کله به ئې د جامو په پيڅکه پيشو ويده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پيڅکه به ئې له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بيرته راغی او پيشو به پاڅيدلی وه نو بيرته به ئې په جامو پورې وګنډله.

۳ - احمديه:

احمد بدوي د مصر له لويو اولياؤ څخه دی چه په ۵۹۲ هجری کښې زيږيدلی دا احمديه طريقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. دده طريقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او د تعليماتو اساسي ټکي ئې دادي:
د نورو په مصيبتونو به نه خوشحاليږئ، ګونډيو ته به ضررنه رسوئ، د بدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په يتيمانو اوضعيفانو به مهرباني کوئ.

۴ - دسوقيه:

د ابراهيم دسوقی طريقه ده چه په ۶۷۶ هجری کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شويدی طريقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود، شريعت ئې اصل او طريقت ئې فرع ګڼه، د ټولو خلکو مينه ئې د کمال ضروري شرط او د مريد راس المال شميره.

۵ - اکبريه:

دا طريقه ځکه اکبريه بولي چه شيخ الاکبر (محی الدين ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شيخ د وحدة الوجود د مدرسی زعيم (۶۳۸هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الاديان ته رسيدلی دی. ده ټول دينونه يو دين ګڼه چه هغه د محبت دين دی. د ده طريقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بيخوبی. په دې طريقه کښې پيرخپل مريد ته امرکوي چه له ټول صغيره او کبيره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بيا لاس په لاس ږدي او ورته وايي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پيرلا اله الا الله وايي او مريدئی اوري بيائې مريد وايي او پيرورته غوږ نيسي.
وروسته بيا تبرکاً دا آيت شريف وايي: (اِنّ الذينَ يُبَايِعُونَکَ) تر (اَجراً عَظِيماً) پوري. پس له هغه مريد هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وايي، بيا سل ځله (الله) وروسته سل ځله دا درود وايي:
(اللّهُمّ صَلِی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَيِدِنَا مُحَمَدِ النَبِی الأمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ الِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ الف الف کَرَّةٍ)

۶ - شاذليه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. علی شاذلی په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلی او په ۲۵۲ هجري کښې وفات شويدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډېر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډېرښت نلري.

۷- مولويه:

د مولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ۲۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقې پيشوا دی. دی بخاراته نژدې په يوه قريه کښې په ۲۱۸ هجري کښې زيږيدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدی. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريد باندې ډېرې سختۍ نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دی.

دتصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- دکشف او معرفت مدرسه ۳- دوحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

يعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدی.
ددې مدرسې مميزات دادي:
دخدای عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحو اسلافو متابعت او محبت.
په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) دځينو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې دخدای له خوف سره دخپل حيات په هنداره کښې منعکس کړيدی.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې دخدای په محبت بنا دی ځکه ئې ويل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدْتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِي جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِيم وَمُحَبَّةً فِيکَ).
ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.
ددې له وينا ؤ څخه يوه دا هم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).
ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشريح او تحليل کښې وايي:
انسان له نورو حيواناتونه په ادارک بيليږي او ادا راک ئې په دوه ډوله دی:
يو د علومو او معارف ادارک د يقين، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکراو داسې نور، دا دوه ادراکه اوس دعقلي حيات او شعوري حيات په نامه يادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتیجه په لاس راځي چه دصوفیانو طریقه په وجداني حیات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پیدا کوي او له عقلی حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجید هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبیرنشي کولی.
صوفیان وایې انسان دوه ولادته لري یو ولادت ئې هغه دی چه دمورله ګیډې څخه دنیاته راځي او (ثاني ولادت) دیوه نوي معنوي خلق په پیدا کولو صورت مومي یعنې دژوند دطریقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځینې غړي:

ابراهیم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زیرنده (ولادت ثانی) یې په دې ډول وه: یوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس یې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غیبی غږ ترغوږه شو: ابراهیمه ایاته دهمدې دپاره پیدا ئې؟ لږه شیبه وروسته ئې دغه غږ بیا واوریده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې یوه شپانه ته وسپاره دهغه کوځو ئې واغوست د بیت الله شریف لورته ئې مخه کړه دنیا ته یې شا کړه مګر دومره کسب او کار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پیدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تېر کړي.

سفیان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصیت خاوند و او په زهد کښې ئې نظریه په دې ډول ؤ: زهد دا نه دی چه سړی زیږ او شړېل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه امیدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. یو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقیر وي او دنیاته به ئې رغبت زیات وي یعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقیده وچه ډېر وښځولرل زهد ته څه زیان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مینځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله وینا وڅخه ئې یوه داده: ((که یو شرطي یعنې امنیت ساتونکی (دنن په اصطلاح پولیس) موولید چه ویده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بیا خلکو ته زیان رسوي اوخوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عیال ته دنفقې پیدا کولو دپاره په کار لګیاوي او جماعت ته په حاضریدلو سره په هغه کارکښې نقصان پیښېږي نو څه به کوي؟ سفیان ثوري ورته وویل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۲۹۷ هجري کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهید کېښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډېر ټینګ و اودشریعت له احکامو ئې هیڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرین ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زندیقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کیدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خلیفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترېنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زندیقتوب په باب ویل شویدي ته پکښې څه وایې: ذوالنون غلی واو هیڅ ئې نه ویل دوهم ځل بیا ترېنه دغه پوښتنه شوه، ده وویل: که انکار وکړم نو مسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصدیق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تورئې بې حقیقته وګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی.
دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.
هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډېر ښه پوهیدلی دی او ډېره ښه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه ځرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء. رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه را تلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر — وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي او له خولې ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَ الله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطی کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیرلاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعليماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلی شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حديث دی: (مَا تَقَرَّبَ اِلَی عَبدِی بِشَیٔ اَحَبّص اِلیَ مِن اَدآ مَا فَرَضتُ عَلَیهِ وَلَا یَزَالُ عَبدِی یَتَقَرّبُ اِلیَ بِاالنَوَافِلِ حَتیٰ اُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَیَداً وَمُؤَیِداً) د اتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وايي.
هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابليت و موندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نيسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي چه خدای يې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي د هندوانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسين بن منصور حلاج د مسيحت د حلول د عقيدې له اغيزې لاندې راغلی و.
بايزيد بسطامی (ابويزيد طيفوربن عيسیٰ بسطامي) په يوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجری) کښې مړشوی دی چه پلار ئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډير اقوال منسوب دي چه د صوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کيږي. (لااله الا انَا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَمَ شَانِی).
ابو مغيث حسين بن منصور حلاج په ۲۴۴ هه په فارس کښې زيږيدلی او په عراق کښې لوی شويدی. مشايخ دده په باب اختلاف لري، ډيرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډير مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تياره دي، د انالحق وينا ده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بيا هم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.
غزالي دده يو شمير اقوال راغونډ کړيدي او دی ئې د سلفو او د اهل سنت وله عقيدې نه مخالف ګڼلی دی.
د خليفه مقتدر په عصر کښې چه دده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو يو هيئت تشکيل شو د هيئت ځينو غړو دده د تکفير په فتوی کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او يقيني فتوی صادرول ئې مشکل کار وګاڼه.
وايي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:
۱- دده تعلق له قرمطيانو سره.
۲- انا الحق ويل.
۳- دده په الوهيت باندې دده د پيروانو عقيده.
۴- د حج په باب دده مخالف نظر.
وايي حلاج د بيت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
دده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله وکړه او حجر الاسود ئې ترېنه په اختطاف ويووړ. حلاج په کيميا او تصوف کښې د تاليفاتو خاوند دی او معتزلهؤ ته ئې تمايل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی وچه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړی و. حتی چه د خدايي حد ته ئې رسولی و او دده په باب دا عقيده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غيب کشفولی شي او په يوه وخت کښې ځان څو ځايه څرګندولی شي.
ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شيعه ګانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدين ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه د مخه د اديانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (۴۵۰ هه) کښې زيږيدلی په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظاميه مدرسه کښې د مدرس په حيث ومنل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې وا و ډېر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
ځلور کاله ئې په دغه ډول تېر کړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسي حالت ورته پېښ شو چه ژبه ئې کلې شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تېر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسویٰ الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.
دی دانساني ادراک په باب وایي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي.
ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشناکوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه دحس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژند ګلوي ورپورې تړلې ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پېژندل کېږي په ذوق ئې پېژند نه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغیب لیدو ته پیدا کېږي او دغه ادراک دعقل دپاره میسر ندی.
همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه یادېږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر ښتیني خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترېنه زایلېږي دغیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترېنه په قلب او روح یا نفس تعبیر کوي.
دعلم په باب وایي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.
تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلېږي او الهامي علم دقلب په تصفیه او دنفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کېږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسېږي.
دغزالي په نظرد رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کارنه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې او نظرچه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته دتجربې او مشاهدې له مخې معلومېږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئې کړیدی. داحرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پېښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه درېږي مګر نظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومېږي مګر هندسي دلایل داثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه دعقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په وینښه دعقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تاسې يو بل حالت راشي چه دغه وينتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يو خوب او خيال و.
صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که ځوک له خپلو دغو حواسو ځخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.
ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه وينتوب وي لکه چه رسول الله(ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راوينېږي.
امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کېږي.
طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبر قوت) په وجود قايل دي مگر له بعث او حسابه منکر دي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې رد کړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه دفاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په رد کښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډېر دقت نه ئي پکښې کاراخيستی دی او ډېر موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسر ماکدونالد) په خپل کتاب (تطور الفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تر او سه ځنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.
دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتور محمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئي استيلا وکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطر چه تصوف ته پيښ وا و د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو ځخه مخالف بلل کيده اود شيعه ګانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې راګډ شوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبانبه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او او سني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستۍ مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کېږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغيير کوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهي قوت څخه وجود كسبوي.
دمادي وجود ، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي د موجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي دوی وايي همدغه الهي قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجوديت له مينځه ځي.
همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغيزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم اليقين نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قايل دي چه علم عين اليقين اوعلم حق اليقين ئې بولي.
علم يقين داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسيله دا علم لري چه په مکه کښې بيت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بيت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووينی نوعلم اليقين ئې په علم عين اليقين بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پيدا شي.
همدغه سړی چه دکعبې له ليدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بيت په نسبت او کيفيت اونورو خصوصياتو کښې عميقه او دقيقه پوهه حاصله کړي نو دغه علم ته دحق اليقين علم ويل کېږي.
په بل عبارت علم اليقين هغه دی چه له صحيح دليل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعين اليقين علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پيدا شي ، دحق اليقين علم هغه وخت په زړه کښې ځای نيسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقيقت پوه شي. په دغه اساس په يوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې يقين موجودی مګر لومړی يقين نسبي دی ، دوهم افتراضي اودريم حقيقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردو کښې هم دغو درو مرتبو ته قايل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده ، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې ، دخواصو صدق په افعالو کښې او خاص الخاص صدق په احوالو کښې دی.
ايمان هم درې ډوله دی: دقول تقليدي ايمان ، دفهم استدلالي ايمان ، دمعرفت شهودي ايمان چه مقلدين ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان يې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
دمقلد مؤمن ، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ايمان دمومن به په لحاظ يو دي او اختلاف ئې يوازې په ظهورکښې دي.

محی الدين ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعيم همدغه شخص دی چه مستشرقين ئې داسلام ددينې فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفيانو ده ته دشيخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاوليا هم شهرت لري.
دبحث اوتحقيق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعليمات تکميل شوه اوتصوف قايم بالذات علم وګرځيده چه په اروپا ، آسيا او افريقا کښې ئې دصوفيانو طريقې خپرې کړې.
ددې مدرسې پيروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته يو حقيقت موجود دی لکه چه دعقايدو او مذاهبو ترشاهم يو حقيقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسيدو هڅه ده. کوم حقيقت چه دشريعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشريعت باطن اودشريعت روح دی.
دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احاديثو کښې ظاهر اوباطن ته قايل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کريم تفسير کړی چه له ظاهري تفسير څخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهيم ئې کشف کړي دي. علم حقيقت ئې له علم شريعت څخه بيل ګڼلی چه شريعت لکه ونه او حقيقت ئې ميوه بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعي احکامو باندې د عمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه د شرعي احکامو له علم سره يو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بيان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې د نحوې د علم جز بولي.
ابن عربي وايي: د کتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آيت او حديث د خلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر د نورو فهمونو د پاره نور مفاهيم هم پکښې شته چه د هرچا نه نصيب کېږي.
په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هر آيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو او يا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي او صوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګڼي چه هغه د الله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګڼي.
د ابن عربي د وحدة الوجود نظريه د اهل کلام له ډېرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پرېښودو مجبور کړ چه لومړی مصر ته لاړ او بيا له يوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقيقت بنا کړ چه د ده د تعليماتو محور وه. دی په هر موجود کښې د خدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه د خدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړيدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي و چه آدم بين الما والطين ؤ او وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډېرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې ليکلي دي چه ډېرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.
ځينې مسيحي ايمه ؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې د ايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو کښې د ده مديون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپينوز- او هګل) واقع دي.
سيد جمال الدين افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو څخه دی او د هغه شاګرد شيخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پيرو و چه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شيخ محی الدين ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دين اساس ئې کېښود چه ډېر پيروان ئې پيدا کړه.
د ده دا بيتونه د دغه مفهوم ډېر ښه اداکوي چه وائي:

لقد كنت قبل اليوم انكر صاحبى	اذا لم يكن دينى الى دينه دان
فاصبح قلبى قابل كل صورة	فمرعى الغزلان ودير الرهبان
ومعبد اوثان وكعبة وطايف	والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب كيف توجهت	ركائبه فللحب دينى وايمانى

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ئي دادى چه پخوا به كه دچادين زما دين ته نزدې نه و نو زه به ئې منكر وم. او س مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانوورشو ، درهبانانودپاره دير ، دبتانو دپاره معبد ، دطواف كوونكو دپاره كعبه، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دى. هرې خواته چه مخه كوم دين مى دمحبت دين دى او ايمان مې هم محبت دى.

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقې خاوند هم دمذاهبو او اديانو اساس يوګنې او په دې عقيده دى چه دمختلفو او راز راز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلك يود بل په ژبه نه پوهېږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوى كښې په سمبوليك او كنائي شكل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان كښې بيانوي چه يو دينار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداكاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅوچه يو داسې سړى پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طى كولو دمعرفت او حقيقت ډېر پلټونكى ځانته جلب او جذب كړه او ډېرنوي معاني او مفاهيم ئې په اسلامى عرفان كښې خوندي كړه. دوكتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه كښې دانګليسى استا ذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبكر سراج الدين) وبلل شو وايي: زه تصوف اسلام ته جذب كړم كوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف كښې شته په بل ثقافت كښې نشته.
ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر كښې تصوف ته مخه كړه او په خپل كتاب (اشارات) كښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصيص كړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوى محقق په تصوف كښې د ډېر عميق اودقيق نظرخاوند چه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئې ډېرلوړمعنوى ارزښت لري تصوف ته په ډېر درانه نظرګوري.
دغه راز ډېر محققين اومفكرين په هرځاى اوهروخت كښې شته چه تصوف دانساني كمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډېره نمانځنه ئې كوي.

دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونو كښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن كريم اوسنتو څخه ماخوذ دى حتى چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن كريم كښې ذكر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله(ص) اصحاب لكه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډېر ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو ، په لوږوتيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابوته وركړيعنې دتصوف لومړى مدرسه دصدر الاسلام يادګاردى او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئې ډېرښه سرمشق دى.
ځيني آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (كشف ومعرفت) بنياد ټينګوي او دباطني علم اساس بلل كيږي هغه هم په خپل ځاى كښې توضيح شوه لكه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاكره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومداركو په نظركښې نيولو سره ځيني نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښكاري ياتصوف مقيدكوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه يا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پكاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقې پيداكولو اونوروحقوقومانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه كولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممكن وګرځوي، په دغه مورد كښې داحديثونه د ذكر وړدي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايي شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلي دي. رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: (فقُم وَنُم وَصُم وَ اَفطِر وَصُم مِن كُلِ شَهرٍ ثلاثة اَيامٍ وَلكَ مِثلُ صِيَامِ الدهرِ) يعنى د شپې يا څيره او ويده كيږه روژه كيږه او بوزه كيږه. په هره مياشت كښې درې ورځې روژه نيسه او دابه ستا د پاره داسې وي لكه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب كښې وويل: زما طاقت تردې زيات دى. رسول الله (ص) وويل نويوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځى بوزه ابن عمر بياوويل:
تردې مې هم طاقت ډيردى. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤد عليه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بيا خپل طاقت زيات وښود او رسول الله (ص) وفرمايل تردې افضله او بهتره بله روژه نشته.
۲- ابي برده روايت كوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلى الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئې ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تا څه شوي دى؟ په قريشو كښې خو ستا ترميړه بډاى سړى بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وو ايه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئې وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا ندہ كړې؟ هغه وويل څنگه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟
عثمان وويل هو ! زه همدغسې كوم. رسول الله (ص) وفرمايل:
(لاتصفعَل اِنّ لِنَفسِكَ عَلَيكَ حَقّاً وَاِنّ لِجَسَدِكَ عَلَيكَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِكَ عَلَيكَ حَقّاً فصَلِ وَنُم وَصُم وَاَفطِر) يعنى داسې مكوه، نفس دې هم په تا حق لري جسد دې هم دربان دې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم كوه، ويده كيږه هم روژه هم نيسه، او خوره ئې هم. د كشف و معرفت په باب دا سوال پيدا كيږي چه د صوفيانو دا ادعاچه دوى د تصوفي مقاماتو او احوالو په طى كولو د غيب په كشفولو بريالي كيږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځكه چه د غيب علم په خداى پاك پورې خاص دى او پيغمبرانو ئې هم دعوه نده كړې په دغه مورد كښې دا آيتونه د ملاخطې وړدي:
۱- (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ -سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ما سره د خداى خزانې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملك يم پيروي نه كوم مگر د هغه څه چه وحى راته شوي وي.
پدې آيت شريف كښې دا څرگنده شويده چه پيغمبر علم غيب نلري مگر چه وحى ورته وشي، په وحى كښې د غيب كشف شامل دى او كيدى شى چه د وحى په وسيله غيبى پوهه ورته حاصله شى.
۲- (وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) د غيب كلى ګاني له خداى سره دي بې له هغه څوك پرې نه پوهيږي.
۳- (قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت ۶۵) وو ايه ! په غيب باندې نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمكه كښې دي مگر الله پاك (ج).
ټول علم غيب يوازې د خداى پاك سره دى او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي خښه چاته نه نصيب كيږي. كه الله پاك وغواړي نو ځينې بندگان په ځينو غيبي چارو خبروي مگر هغه ته عالم الغيب نه ويل كيږي.
له علم الغيب څخه مراد محض ظن او تخمين نه دى او نه هغه علم چه له قراينو او دلايلو څخه حاصليږي بلكه هغه علم دى چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نو د غه راز آيتونه چه په ظاهري نظر د صوفيانو د كشف د شهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقى مخالفت ور سره نلري. څوك بايد دا فكر و نكړي چه تصوف له قرآنى نصوصو سره مخالفت لري او ضد واقع كيږي.
د غه راز آيتونه چه د غيب علم په الله تعالى پورې مختص كني او هغه آيتونه چه د وحى او الهام په صورت غيبي پوهه د خداى له لوري انسان ته د وركړې قابله گڼي يو له بله مخالفت نلري او څه تضاد پكښې نشته. الهامي پوهه چه خداى

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک ئې د چاپه برخه کوي او په دغه وسیله انسان ته کشف الغیب حاصلېږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغیب حاصل شویدی بلکه د الهي علم یو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت را نقل شویدی او عالم الغیب یوازې خدای پاک دی او بس. الله تعالی ته هم عالم الغیب په دې لحاظو وایو چه غیبی شیان زمونږ له نظر دې که داسې نه وي نو خدای پاک ته خو هیڅ شی غایب نه دي. لکه چه تصوف د زماني په تېرېدو مختلف مراحل طی کړې او په هئیت او ماهیت کښې ئې تغیر را غلي دي په صوفیانو کښې دغه بدلون لا ډېر محسوس او مشهور دی. د نن ورځې صوفي د پرون صوفي ندی بلکه ضد ئې دی. د پرون صوفي ابراهیم ادهم د جاه و جلال په بها صوفي توب حاصل کړ او د نن صوفي په صوفیتوب د دنیا جاه و جلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان د خدای باله او دا صوفي خدای د ځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوا ئې هم اغوستې مګر دا وړۍ او هغه وړۍ ډېر تفاوت لري.
چیرته هغه شړله زیږه صوفیانه شړۍ چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډایانو ئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه د نن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزا و هغه پرهیز یو نشو ګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهیز کاوه او دی له بیخونده او بې مزې شیانو پرهیز کوي.
هغه ځان خوار اوه او دی خلک خواروي. د پرون صوفي د باطن صفائي درلوده او د نن صوفی په ږیره او جامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه د استغنا په وجه او دی د ډېرې غنا په وجه. هغه د نیا ته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په ویښه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و او دوی په عیش و عشرت.
د پرون صوفي لکه دیوجانس د سکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګر د نن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه او سنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان د دې وخت مسلمان هم د صدر اسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. یو زراو څو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس د یوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه ګڼل کېږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او او سنی دماغ داسې فکر کوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث د یوې غیر عملي مفکورې په شان و ساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.
ډېرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې د سیاسي اسلام حمایت او رعایت تر هغه حده کړی چه د سیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه او مجادله کوله.
هو! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاورو ته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې د خپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه او متناقض مسائل را پیدا شوه او د صحیح او غلط تشخیص له هر مشکل نه مشکل کار شو. سربیره په دې ځینو نا مسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کار واخیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښوده چه له اسلام نه هر څه جوړیدی شی حتی چه د کفر خدمتګار هم.
قادیانیت د جعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.
په اسلام کښې د مختلفو فرقو او مختلفو عقاید و ظهور د خلفای راشدینو نه وروسته شروع شوا و علاوه د شیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امويانو او عباسيانو په وخت کښې د متکلمينو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله او بله اشعريه يا اشاعره بلل کېږي. د همدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو کښې دخيل شوه چه شک او ترديد ورسره ملګري و.

متکلمين او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقايدو کښې لکه: توحيد ، تجسم ، جبر او اختيار ، معاد ، ايمان ، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقيدې خاوندانو د خپلې عقيدې د اثبات د پاره عقلي دلايل پيدا کول د دغو دلايلو راغونډول ، تصنيف او تاليف د علم کلام اساس وګرځيد او د عقل مذهب په دين کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سر کښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو يو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په يوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بيل ځای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعنې له مونږ څخه ليرې او بيل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د يوه بل شاګرد عمرو بن عبيد په ملګرتيا يوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعنې د صوفي شاګرد معتزلی شو او معتزله فرقه ئې تاسيس کړه. معتزله د متکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقايدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آيتونو تاويل او تفسير نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځينو د کبيره ګناهونو مرتکبين کافر ګڼل ځينو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ويل چه له کافرانو نه ډېر بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفر او ايمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه د منزلت بين المنزلتين عقيده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبيقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل ، د جمل او صفين واقعه او داسې نور او دا د امويانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته راواوښتل.

د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.

د معتزله فرقې يو تن (ابو الحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله ديوه خوب دليدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځيده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله عليه و سلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيار کړ. ده وويل زه د خدای په کلام او د پيغمبر په سنتو يعنې په هغو احاديثو تمسک کوم چه اصحابو او د حديثو امامانو ئې روايت کړی دی.

اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلی شاګرد و. اشعريه په حقيقت کښې د کوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقيده لري.

علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف د غه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.

متصوفين د غه علم ته ښه نظر نلری او ځيني ئې که ډېر مخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآنی دلايل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمينو دلايل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)

ابن عياد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تېرېده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه دخدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي.جنید وویل: (نَفیُ العَیبِ حَیثُ یَستَحِیلُ العَیبَ عَیبُ) یعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه دمخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ او څه دنورو مذاهبو د پیروانو له خوا داموېانو او عباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقاید و کښې نوره ګډوډي هم راغله او د عقلی دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه دنوې پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱ -۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډېر ژر ئې په یوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د توري په زور په خلکو ومانه که چېرې د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شئ یو عالم را ولېږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.

هارون الرشید یو فقیه ورولېږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې د پاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو! د خدای یو صفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیا د ځان په شان خدای پیدا کولی شي او د خپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.

فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ د دغه علم او دغه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین را وغوښتل او له هغوی څخه ئې معمر بن عباد د مباحثې د پاره انتخاب کړ.د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وائې چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کېښودل شو چه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې وؤ او ډېرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائې د فلسفې یو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کېښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شو او پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحنیفه هغه کتاب چه په عقاید و کښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې د معتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دا دي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي د عدالت تقاضا هم دغه ده چه انسان د خپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بدیو سزا ورکړه شي.

دلته دا سوال پیدا کېږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی او لازمي امر دی که نه دی. یعني الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای د ټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: د مطيع د پاره اجر او د ګنهګار د پاره (چه بې توبې مړ شي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.
په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.
له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې څو ځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ آواز غږيدل او داسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بيا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لری او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځی.
اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعني (احباط) په انکار پورې ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايي: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياتې وه داسې به وې لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړې که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.
صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقې پکښې اختلاف لري.
اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او نجات ورومي.
معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.
په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پورې موقوف ګڼل شوى لکه په دې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعنې څوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړې مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تر دې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

د پيغمبرانو عصمت:

د انبياؤ په معصوميت کښې هم د نظر اختلاف موجود دى.
معتزله وايي: کيدى شي چه انبيا د نبوت نه د مخه دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شى، يعنى دوى پس له نبوته انبيا له کبيره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دى چه انبيا دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کيدى چه سهواً دلويې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي يعنى له کبيره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دى.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولياؤ له کراماتو څخه منکر دي د غه شان د انبياؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت يو مقام دى چه د خداى له لوري د خلکو د هدايت د پاره چاته ورکول کېږي او پيژندنه ئې په دې کښې کېږي چه خداى په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پيغمبرته ورکوي.
دوى معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې د پېژندلو د پاره دا شرطونه تعيينوي:
د خداى فعل دې وي، خارق العاده دې وي، بل څوک دې هغه کار ونکړى شي. د نبوت د مدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پيغمبرانو او د هٔ د دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځينې پوهانو ويلي دي چه که د خارق العاده کار معنىٰ دا وي چه د طبيعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هيڅ ممکن ندى او که د غسې نه وي نو خارق العاده ويل ورته څه معنىٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعريانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمينو د غسې ايرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قيد ئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې ليکل شويدي: (وَالمُعجِزَهُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدعِي الرِسَالَة وَاِن لَم يَکُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) يعنى زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه د نبوت د مدعي تصديق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
يو هغه چه معجزه د پيغمبرى شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ بايد اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقايد او کارونه کوم دي او بيا وګورو څوک چه خلک يوه دين ته رابولي په خبرو او تعليماتو کښې ئې د نيکى او حقيقت څومره اثر شته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلونه حق ته راګرځوي که چيرې دا يقين حاصل شي چه هغه پيغمبر دى نو بيائې اطاعت لازم او واجب دى.
امام رازي وايي: (د معجزې نفى له قرآن څخه صراحتاً معلومېږي چه فهم ئې مشکل ندى.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی په سورة انعام کښې وایي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعنې نه لیږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.

دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور د خلکو کارد ی چه مني ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکو ته رسوه او بس.

په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وایي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الى – سورت انعام آیت ۵۰) یعنې ووایه، نه وایم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چه زه ملک یم، پیروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې راته شویده.

هر کله چه پیغمبر د خدای له لوري مامورد ی چه خلکو ته ووایی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.

په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).

یعني ووایه ! مالک نه یم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضاوي که زه په غیب پوهیدلی هر ګوره به مې ډیر جمع کړي ؤ ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسیدله ما ته هیڅ بدي.

نه یم زه مګر ویرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه وایي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا تکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلي نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پیښیږي چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او دا منی چه د بنیاد م په وجود کښې د پیریانو حلول د دې باعث کیږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شی او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.

عبدالله بن مقنع دوه میاشتی د نخشب په شاو خوا کښې ځلانده سپوږمی. له ځا نه راویستله چه تر څلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.

مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووایو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که ددې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبدالله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پیشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عیسی ؑ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د همدغسې ملاخطاتو په وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهاني او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجزاکوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځیني مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان واو په مختلفونومونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډېر څرګند او ښکاره دي.

هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.

د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله د مخه دنیاته راغی او اوس پرې ډېرې پیړۍ تیرې شویدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغو مره ډېر تغیر د ژوند په ټولو څواو کښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځیني پوهان وایي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کېږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسېږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زمانې تغییرته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پرېښې ده که تړلې یې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبارئې د اسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِیحُ المَحضُورَاتِ) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینح ته راغله او بیا لوئې لوئې فتاوې راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.

په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه ښائې د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه دا وي چه په اخره زمانه کښې د آخري زمانې ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیا هم ویلی شو چه په دین کښې د زمانې همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډېرلوی تغیردی او ډېر زیات اهمیت لري که د آخري زمانې د دیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا د اخري زمانې د نوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کيدی. که څوک دا ووايي چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابوحنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرينو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو يوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه ګڼل کيده پخپله د څلورو مذهبو يو له بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بيا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شويده چه يو مذهب به صحيح وي او نور د اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځينې احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (اَلشّيخُ تَارَةً يُخطِى وَتَارَةً يُصِيبُ) شيخ کله خطا کيږی او کله حق ته رسيږي يعني دا نشی کيدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د وروستی زمانې د ايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبر ګڼل شوی او پخپله د خدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زمانې د تغير په وجه د ديني احکامو تغير راښيي او په دې مو پوهوې چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کيږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و او دجهاد د پاره و مګر اوس ډېر شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخې خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن دلسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي خو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يو بل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پېټی مو سپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای د صابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په ديني تکليف کښې ډېر کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډېره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زرتنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډا ګان او ضعيف شوه او نوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دوو تنو په مقابل کښې په جنګ مامور شو يعنې د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډېر وخت په تېريدو په يوه قرآني

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکم کښې د غومره فرق او تغېير راغی او علت ئې هم د زمانې تغيير وښودل شوځکه د تخفيف دآيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه او صحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هروخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او يوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي او بس.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

www.ulfat.de

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library